

Naši narodi mogu biti ponosni što imaju takvu omladinu, jer narod koji ima takvu omladinu, ne treba da se boji za svoju budućnost.

Tito

NEKE KARAKTERISTIKE RAZVOJA REVOLUCIONARNOG
OMLADINSKOG POKRETA NA KOZARI 1941–1945. OGDINE

I

U svukupnom doprinosu naroda Kozare pobjedi socijalističke revolucije u Jugoslaviji 1941–1945. godine, značajan dio pripada mladoj generaciji. «Već julskih dana 1941. godine, omladina Kozare se masovno odazvala pozivu Komunističke partije Jugoslavije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije na opštenarodni ustanak, čvrsta opredijeljenost za odlučnu borbu protiv okupatora i izdajnika naših naroda i narodnosti, za slobodu i pravedniji socijalni poredak u slobodi, snažno je ponijela mladi naraštaj Kozare u ostvarivanju ovog velikog humanog cilja.

I za kozarske partizane je karakteristično da je oko sedamdeset pet od sto njihovih redova činila omladina. Među njima je bilo i dječaka sa 12, 15, 16, 17 godina starosti.²⁾ Mnogi su od njih svoje mlade živote ostavili na bojištima širom Jugoslavije.³⁾

Za sve vrijeme oslobodilačkog rata na području Kozare djelovao je snažan i masovan omladinski pokret. Za pokazanu aktivnost, omladini Kozare je još za vrijeme oslobodilačke borbe izražavano dostojno priznanje.

Organizovani razvoj masovnog omladinskog pokreta na Kozari 1941–1945. godine djelo je organizovanog djelovanja KPJ i SKOJ-a među omladinom, kako u predratno doba, tako i po okupaciji Jugoslavije od strane fašističkih zavojevača, odnosno u toku narodnooslobodilačke borbe 1941–1945. godine. Organizacije i komiteti KPJ u Banjoj Luci, Prijedoru, Bosanskoj Dubici, Bosanskom Novom i Bosanskoj Gradišci angažovali su jedan broj svojih članova za rad sa omladinom, prije svega, na provođenju direktiva CK KPJ i Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu o pripremanju i dizanju narodnog ustanka. Tako su, neposredno poslije kapitulacije stare Jugoslavije, odnosno kapitulacije i izdajstva vladajuće klase, tj. jugoslovenske buržoazije,⁴⁾ a intenzivnije poslije napada fašističke Njemačke na SSSR 22. juna 1941. godine, komunisti uspjeli znatan broj omladine obavijestiti o odluci KPJ o pripremanju narodnog ustanka i pozvati ih u akciju za prikupljanje i skrivanje oružja. I, zaista, u ustaničkoj masi, 31. jula 1941. godine, koja je bila sa malo oružja, a mnogo oruđa (vile i sjekire), našao se veliki broj omladinaca – na ustanak se diglo i staro i mlado, »podigla se kuka i motika«!

1) Pod pojmom «mlada generacija» ovdje podrazumijevamo djecu od 7 do 14 godina i mladiće i djevojke od 15 do 25 godina starosti.

2) »Peta krajiška (kozarska) brigada bila je brigada mladih. Preko 80% njenih boraca i starješina bili su mladići i djevojke do 20 godina starosti.« (Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić: 5. kozaračka brigada, Vojno-istorijski zavod, Beograd, 1962, strana 142).

Takode, Prvi krajiški proleterski bataljon, u čijem sastavu su većina bili Kozarčani, po svom sastavu je bio »ni mladi od 18, ni stariji od 25 godina« (Branko Vuković: Prvi krajiški proleterski bataljon, »Narodna armija«, Beograd, 1971, str. 38).

3) Među imenima poginulih boraca – Kozarčana, s puškom u ruci, ispisanim na memorijalnom zidu Spomenika na Kozari, 55% su imena mladića i djevojaka, koji još nisu imali 25 godina starosti kad su postali partizani. (Vidjeti: Spisak poginulih boraca na Kozari, izdanje Odbora za izgradnju Spomenika, Prijedor, mart 1975.). Do 14 godina starosti kao borci poginulo je 326, a »Partizanske spomenice 1941« dobilo je 14 dječaka i djevojčica na Kozari (Dragoje Lukić. Saopštenje na simpozijumu na Kozari, oktobra 1977. godine).

4) Vladajuće klike jugoslovenske buržoazije »da ne bi morale kapitulirati pred demokratskim zahtjevima Jugoslovenskog naroda, one su radije kapitulirale pred agresorom« (Edvard Kardelj: Deset godina narodne revolucije 1941–1945, »Kultura«, Beograd, 1951, strana 11).

Intenzivnije organizovano djelovanje komunista među narodom i omladinom na Kozari, u stvari, počelo je prije drugog svjetskog rata, upravo u vrijeme poslije dolaska druga Tita na čelo Komunističke partije Jugoslavije, a Ive Lole Ribara na čelo Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Do tada je razvijenija aktivnost komunista, iako u teškim uslovima, bila u Banjoj Luci.⁵⁾

Kao jedan od važnih datuma u istoriji omladinskog pokreta u Bosni i Hercegovini smatra se prvi skojevski kurs, koji je organizovao Pokrajinski komitet SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu u ljeto 1940. godine kod Bugojna. Na ovom kursu su se »okupili, upoznali i zbližili najaktivniji organizatori skojevske organizacije u Bosni i Hercegovini, saslušali predavanja i prodiskutovali o mnogim teoretskim i praktičnim pitanjima razvoja radničkog pokreta i omladinske organizacije.«⁶⁾ Sa Kozare na ovom kursu učestvovali su: Muhamed Hasanbašić Mušo iz Banje Luke, Ante Jakić, radnik Fabrike duvana iz Banje Luke, Niko Jurinčić, radnik iz Banje Luke, Hajro Kapetanović, dak iz Bosanskog Novog, Rudi Kolak, student iz Banje Luke, Dušanka Kovačević, student iz Banje Luke, Slobodan Marjanović, student iz Prijedora, Jusuf Selman iz Banje Luke, Ilija Stojanović, radnik iz Prijedora, Boško šiljegović, student iz Lješljani, Salih Topić, radnik iz Bos. Gradiške i Jela Niketa iz Banje Luke.⁷⁾ Mnogi od njih ubrzo su postali istaknuti partijski rukovodioci i organizatori ustanka.

Ovaj dogovor organizatora skojevske organizacije imao je neposredan odraz na još brže brojno jačanje i širenje mreže organizacija SKOJ-a na kozarskom području. Tako, u Prijedoru, »veliki broj omladine bio je organizovan po kružnicama«, a početkom 1941, pored 30–40 članova KPJ, djeluje i preko 40 članova SKOJ-a.⁸⁾ Izrastanjem niže u višu gimnaziju u Prijedoru, već od 1937. godine počinje aktivnost organizovanog revolucionarnog omladinskog pokreta i u Prijedorskoj gimnaziji. U ženskoj stručnoj školi u Prijedoru aktiv SKOJ-a u januaru i februaru 1941. godine brojao je šest članova SKOJ-a.⁹⁾ U isto vrijeme djeluju i aktivni SKOJ-a u Gimnaziji, na Urijama, u Tirševoj ulici, u dijelu grada Prijedora oko Ijubijske željezničke stanice i drugi. Banja Luka je u to vrijeme predstavljala »centar s najjačom partijskom organizacijom u Bosanskoj krajini, s dobrim kadrom...«¹⁰⁾ I u bosanskonovskom i bosanskodubičkom kraju, takođe, djelovale su relativno jake partijske organizacije, koje su podsticale i neposredno formirale organizaciju SKOJ-a u ovim krajevima. »SKOJ je razvio vrlo široku aktivnost među omladinom i može se reći da je bio okupio svu omladinu grada.«¹¹⁾ Bile su ovo prve organizacije SKOJ-a na Kozari pred početak jugoslovenske socijalističke oružane revolucije.

I na selu, prije ustanka 1941, bile su formirane dvije partijske organizacije — u selu Međuvođe (Knežpolje) i u selu Brežićani (kod Prijedora). Ali, organizovanog SKOJ-a u kozarskim selima nije bilo sve do pred kraj 1941. Međutim, određeni progresivni revolucionarni utjecaj na seosku omladinu, negdje manje, a negdje više, vršili su omladinci i omladinke — radnici iz radničkih centara, kao što su pred rat bili: Podgradci, Bos. Gradiška, Banja Luka, Prijedor, Lješljani, Blagaj, Dobrljin, Bos. Novi i drugi, kao i omladinci, koji su preko »Privrednika« odlazili na rad i izučavanje raznih zanata u razvijenije radničke sredine i, potom, vraćali se ili povremeno dolazili u svoja

5) Iako grad Banja Luka geografski ne pripada ratnom području Kozare, ovdje treba imati u vidu činjenicu da je u ovo vrijeme partijska i skojevska organizacija iz Banje Luke imala neposredan uticaj na formiranje i razvoj revolucionarnog omladinskog pokreta u svim mjestima na Kozari.

6) Rato Ougonjić: Pet decenija SKOJ-a, »Oslobođenje«, Sarajevo, 10. oktobra 1969. godine.

7) Poimennični spisak učesnika kursa je rekonstruisao Hajro Kapetanović.

8) Slobodan Marjanović: Stvaranje partijske organizacije, Zbornik »Kozara u NOR-u« — zapisi i sjećanja, knjiga 1, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1971, str. 17–19.

9) Mira Kaus — Agbaba: Utjecaj partijske organizacije u Prijedoru na radničku omladinu (str. 106).

10) Branko Babić: Djelovanje Mjesnog komiteta KPJ u Banjoj Luci (str. 29).

11) Hajro Kapetanović: Skojevska i partijska organizacija u Bosanskom Novom neposredno pred aprl'ski rat (str. 42).

rodna sela, a zatim — napredni prosvjetni radnici, posebno učitelji, đaci Učiteljske i Poljoprivredne škole iz Banje Luke, Gimnazije Prijedor, pojedini profesori i drugi napredni intelektualci i đaci iz drugih srednjih škola na koje su KPJ i SKOJ od ranije izvršili određeni utjecaj. Ovaj utjecaj ostvaren je kroz »Seljačko kolo«, »Soko« i druge oblike okupljanja seoske omladine. U začinjanju prvih omladinskih organizacija na Kozari, i u gradovima i u selima, nosioci inicijative bili su većinom omladinci i omladinke iz ovih struktura. Inače, kad je riječ o seoskoj omladini na Kozari, a to je bila ogromna većina mladih, treba imati u vidu činjenicu da je ona prije revolucije bila pod jakim utjecajem patrijarhalnih odnosa u seoskim porodicama. Utoliko se emancipacija seoskog omladinca i omladinke do početka revolucije odvijala sporije da bi u revoluciji, ipak, doživjela revolucionarni preobražaj.

Ah, kako su se razvijale i jačale partijske organizacije na Kozari, utjecaj KPJ na omladinske mase postojao je sve organizovaniji i intenzivniji. Partija u to vrijeme posvećuje veću pažnju radu sa omladinom. Pojedini članovi partijskih organizacija posebno su bili zaduženi da rade sa omladinom i formiraju skojevsku organizaciju u gradovima i selima Kozare.^{12'} U političkoj aktivnosti organizacija i rukovodstava SKOJ-a u ovom vremenu osjećao se duh zaključaka VI zemaljske konferencije SKOJ-a, održane 1940. godine, koji su podsticali na organizovaniju i snažniju borbenu aktivnost mladih. Članovi KPJ i SKOJ-a, iako tada nisu bili tako brojni, za relativno kratko vrijeme su uspjeli da, svojim djelovanjem u postojećim organizacijama, koje su tada okupljale omladinu (»Soko«, »Seljačko kolo«, omladinski klubovi, sportski klubovi, literarne družine, kulturno-umjetnička društva i dr.), izvrše idejno-politički utjecaj na široki krug omladine. U nekim od ovih organizacija bio je već preovladao utjecaj KPJ i SKOJ-a (KAB I RKUD »Pelagić« u Banjoj Luci, »Omladinski klub« u Bos. Gradišci, literarna družina »Petar Kočić« u Gimnaziji u Prijedoru^{13'} i dr.). Na takvu akciju, upravo, podsticao je drug Tito u svom istorijskom članku »SKOJ na novom putu« objavljenom u »Proleteru« maja 1937. godine.^{14'}

Utjecaj SKOJ-a i KPJ na omladinu konkretno je došao do izražaja u odlučnoj podršci omladine Prijedora i okoline velikom štrajku ljubijskih rudara, koji je počeo 22. avgusta i trajao do 28. septembra 1940. godine, demonstracijama protiv rata 1. septembra 1940. godine — na godišnjicu početka drugog svjetskog rata,^{15'} kao i 27. marta 1941. godine, njenim masovnim učešćem u demonstracijama protiv sramnog pristupanja kraljevine Jugoslavije fašističkom trojnom paktu, koje je KPJ organizovala u Banjaluci, Prijedoru, Omarskoj i drugim mjestima.^{16'} To je bio rezultat dotadašnjeg političkog djelovanja skojevskih i partijskih organizacija u našem kraju.

Potrebno je posebno istaći da su među omladinom na Kozari komunističke i slobodarske ideje širili uglavnom skojevci i članovi KPJ — radnici, studenti i đaci iz Banje Luke, Bosanske Dubice, Prijedora, Bosanskog Novog, Bos. Gradiške, među kojima se ističu studenti sa Beogradskog univerziteta iz ovog kraja.^{17'} Pred dizanje ustanka u Banjoj Luci djeluje Mjesni komitet

12) Slobodan Marjanović, *Ibidem*, str. 22.

Mirko Pekić: Stvaranje prve ćelije KPJ u Međuvodu (str. 40).

13) Živko Rodić: U prijedorskoj gimnaziji (str. 118).

14) Tito o omladini, »Mladost«, Beograd, 1974, str. 13-15.

15) Boško Baškot: Pripreme ustanka (Zbornik »Kozara u NOR-u«, knjiga 1, str. 259).

16) Mladen Oljača: Pripreme ustanka (str. 140).

17) M. Pekić — D. Curguz: Bitka na Kozari, Prijedor, 1968, str. 23.

— Mira Kaus — Agbaba: Utjecaj partijske organizacije na radničku omladinu (Zbornik »Kozara u NOR-u«, knjiga 1, str. 107).

— Joco Marjanović: SKOJ i KPJ u Prijedoru (*ibidem*, str. 109).

— Rade Bašić: Đaci i studenti Prijedora pred rat (*ibidem*, str. 111).

— Ljubo Babić: Utjecaj KPJ u našem kraju (u knjizi Dragoje Lukić i dr.: *Putevi pobjede*, izdanje Opštinskog odbora SUBNOR, Bos. Gradiška, »Obzor«, Bački Petrovac, bez oznake strana i godine izdanja).

SKOJ-a i Oblasni komitet SKOJ-a za Bosansku krajinu,¹⁸ u Prijedoru¹⁹ i Bos. Novom,²⁰ takođe, mjesni komiteti SKOJ-a. Njima pripada zasluga za slobodarsku i revolucionarnu orijentaciju mladih, što će se ispoljiti u NOB-i i socijalističkoj revoluciji 1941–1945. godine na Kozari.

II

Rad Partije na pripremanju narodnog ustanka oslanjao se, prije svega, na progresivne i slobodoljubive ljude a posebno na mladu generaciju. Tako je mlada generacija i dobila šansu da ispolji svoju slobodarsku i borbenu energiju, a »omladinci skojevci su svojom aktivnošću, svojim radom oko priprema ustanka i kasnije svojim herojstvom i borbom protiv okupatora i ustaša, postajali sve poznatiji«²¹.

Neposredno po kapitulaciji vladajuće klase jugoslovenske buržoazije, i u našim krajevima, pod utjecajem KPJ i SKOJ-a, ubrzava se »proces stvaranja masovnog narodnooslobodilačkog pokreta, čiji su osnovni principi bili neprihvatanje ni kapitulacije ni komadanja Jugoslavije i potreba vođenja oružane borbe jednako i protiv okupatora i protiv domaće reakcionarne buržoazije u njegovoj službi«²². Omladina je ovu borbu bezrezervno prihvatila. Time se i može objasniti činjenica da je omladina u apsolutnom broju, u ogromnoj većini, prihvatila antifašističku borbu i sa oko dvije trećine činila sastav oružanih snaga NOP-a, dok je sa kvislinškim snagama dobrovoljno otišao neznatan broj mladih.

Dizanjem narodnog ustanka i organizovanjem oružane borbe, povećava se potreba za intenzivnijim idejno-političkim radom sa omladinom i stvaranjem većeg broja organizacija SKOJ-a na širem području Kozare. 1941. godine, neposredno pred ustanak, na Kozaru je stigao iz Zagreba predratni član KPJ Vladimir Nemet Braco, student, koga su omladina i njegovi drugovi borci na Kozari od milja zvali Braco Zagrepčanin, a kasnije, odlaskom sa Kozare za člana Oblasnog komiteta SKOJ-a, Braco Kozarčanin, koji postaje prvi sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a za Kozaru.²³ Od posebnog značaja za dalji razvitak omladinskog pokreta na Kozari je, upravo, formiranje Okružnog komiteta SKOJ-a za kozarački okrug, krajem oktobra ili prvih dana novembra 1941. godine.²⁴ Okružni komitet SKOJ-a je razvio vrlo živu aktiv-

18) Oblasni komitet SKOJ-a za Bosansku krajinu formiran je krajem 1940. ili početkom 1941. godine u Banjoj Luci, čiji je prvi sekretar bio Ivica Mažar (prema: Jusuf A. Selman: Oblasna konfeticija KPJ za Bosansku krajinu u Banjoj Luci – Zbornik -Kozara u NOR-u«, knjiga 1, str. 62). Ulogu Oblasnog komiteta do tada je na određeni način vršio Mjesni komitet SKOJ-a iz Banje Luke, čiji sekretar je jedno vrijeme bio Rudi Kolak.

19) U Mjesnom komitetu SKOJ-a Prijedor bili su Ilija Stojanović i Duško Brković. Krajem 1940. ili početkom 1941. godine sastanak MK SKOJ-a održao je Rato Dugonjić, tada sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu (Prema: Slobodan Marjanović, navedeno djelo, str. 23). Tokom 1941. godine sekretar MK SKOJ-a je bio Dževad Midžić do njegovog izlaska na Kozaru (Dževad Midžić: U naprednom omladinskom pokretu – Zbornik «Kozara u NOR-u«, knjiga 2, str. 548).

20) Hajro Kapetanović: navedeno djelo, fusnota 11.

21) Boško Siljegović: Kako se pripremao ustanak u dublčklm selima (u knjizi Krajiške brigade, Izdanje Redakcionog odbora, Ljubljana, 1954, str. 72).

22) Nikola Babić - Dušan Otašević: ZAVNOBIH I Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti, izdao Muzej revolucije, Sarajevo, 1970, str. 16.

23) Vladimir Nemet Braco, poginuo avgusta 1944. kao član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu, proglašen je narodnim herojem Jugoslavije, što je, Istovremeno, priznanje i omladini Kozare.

24) Tačan datum formiranja Okružnog komiteta SKOJ-a za Kozaru u konsultovanim dokumentima ne postoji. Ali, budući da je oktobra 1941. godine formiran Okružni komitet KPJ za Kozaru (prema: Mišo Gašić: Hronologija NOB na području Kozare 1941-1945.) i da je na vojno-političkom savjetovanju od 21. decembra 1941. godine razmatrano pitanje formiranja pozadinskih omladinskih četa i rada sa omladinom, a ne formiranje OK SKOJ-a (prema: Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945.), realno je pretpostaviti da je OK SKOJ-a mogao biti formiran oktobra ili početkom novembra 1941. godine. Prema sjećanju Bože Dimitrijevića, OK SKOJ-a je formiran odlukom OK KPJ krajem oktobra ili početkom novembra 1941. godine sa dva člana: Vladimirom Nemetom Bracom i Božom Dimitrijevićem, što je bilo prije partizanske akcije na Mrakovici – 5/6. decembra 1941, a članom OK SKOJ-a postao je i Dževad Midžić u decembru 1941. godine. Ovaj sastav OK pripremio je Prvu okružnu konferenciju SKOJ-a na kojoj je izabran Okružni komitet SKOJ-a u novom sastavu. Lica koja su izabrana u OK radili su sa omladinom već tokom perioda septembar-decembar 1941, odnosno do održavanja oveKonferencije, što bi moglo značiti da ih je u radu OK angažovao Nemet neposredno po formiranju OK. (O tome još vidjeti: Mlado Marin: Omladina Kozare – vrelo neiscrpne snage i heroizma, u knjizi »Kozara u NOR-u«, knjiga 2, str. 517).

nost na formiranju skojevskih organizacija u partizanskim vojnim formacijama i u selima na Kozari. Među prvim formirane su grupe SKOJ-a u jedinicama Drugog krajiškog (kozarskog) partizanskog odreda već 1941. godine, a zatim i u jednom broju sela.²⁵⁾ 1941. godine aktiv SKOJ-a u Brežicanima formirao je Rajko Radetić.²⁶⁾ U decembru 1941. za sela Mašiće i Viluse Vladimir Nemet Braco, Dževad Midžić i Božo Dimitrijević formirali su aktiv SKOJ-a čiji je sekretar bio Dule Vidović.²⁷⁾ U svojoj aktivnosti Okružni komitet SKOJ-a je u početku obraćao veću pažnju na razvoj skojevske organizacije u vojnim jedinicama nego u selima. OK je jednog svog člana zadužio da se posebno brine o radu SKOJ-a u partizanskim četama, kasnije bataljonima na Kozari (Božo Dimitrijević), a i sekretar OK je češće išao u jedinice. U tome je razlog više što 1941. imamo više članova SKOJ-a u Odredu nego u selima. U gradovima (Banja Luka, Prijedor, Bos. Novi, Bos. Dubica) u to vrijeme ilegalno djeluju grupe i aktivni SKOJ-a. U početku su to bile grupe sa 3–7 najsvjesnijih omladinaca i omladinki, a kasnije aktivni SKOJ-a sa više članova SKOJ-a.²⁸⁾

Među prvim zadacima ovih prvih skojevskih organizacija bili su provođenje direktive Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu od decembra 1941. godine, o osnivanju organizacija Narodnooslobodilačkog saveza omladine Bosne i Hercegovine (NOSOBiH) kao masovne antifašističke organizacije »udružene srpske, muslimanske i hrvatske omladine Bosne i Hercegovine«.²⁹⁾ U vezi s tim, omladinski politički aktivisti, gotovo u svim selima na Kozari, početkom 1942. godine — u februaru i martu — održavaju omladinske sastanke i formiraju organizacije SKOJ-a i NOSOBiH-a. Na ovim sastancima objašnjavani su ciljevi NOB-a, zadaci omladine u toj borbi, politička situacija u svijetu, raskrinkavani četnici, ustaše i drugi izdajnici naših naroda i narodnosti, itd. I prije formiranja NOSOBiH-a, inicijativom komunista — omladinaca iz partizanskih četa (članovi KPJ i SKOJ-a), već u septembru 1941. okupljana je omladina u »omladinske grupe po selima«,³⁰⁾ što se može uzeti kao idejno-politička aktivnost na pripremanju omladine za formiranje NOSOBiH-a, primanje u SKOJ i formiranje skojevskih organizacija.

U isto vrijeme, u decembru 1941. i početkom 1942. godine, na Kozari se organizuju i vojno-politički kursevi za omladince — dobrovoljce za 2. KNOP odred, koji ranije nisu služili vojsku. To su poznati kursevi na Balju, u zgradi Osnovne škole u Jutrogoštoj,³¹⁾ Mrazovcima,³²⁾ Kozarcu,³³⁾ Jelovcu³⁴⁾ Medenjaku,³⁵⁾ Miloševom Brdu, Jeličkoj³⁶⁾ i Lamovitoj,³⁷⁾ koje je pohađalo nekoliko stotina mladića. Akcija na Prijedor 15/16. maja 1942. godine bila je za ove omladince prvo vatreno krštenje. U akciju većina njih je išla bez oružja. U ovoj akciji oni su došli do naoružanja i, poslije akcije, svrstali se u jedinice 2. KNOP odreda i Prve krajiške proleterske brigade, formirane 21. maja 1942.

25) Borko Arsenić - Đuro Milinović: Plamen pod Kozarom, SUBNOR Bosanska Dubica, 1969; — »Kozara u NOR-u«, knjiga 2, strana 508-645 I

— »Kozara u NOR-u«, knjiga 3, str. 519-520.

26) Anda Knežević: Borbeni omladina Kozare (Zbornik »Kozara u NOR-u«, knjiga 2, str. 527)

27) Dušan Vidović Dule: Od Ljeveča do Kozare (ibidem, str. 580-581).

28) Na stvaranju prvih organizacija SKOJ-a i NOSOBiH-a radili su: Vladimir Nemet Braco, Božo Dimitrijević, Rajko Radetić, Mlado Marin, Boško Baškot, Joco Marjanović, Živko Rodić, Dževad Midžić, Gojko i Božo Bjelajac, Mirko Marjanović, Anda Knežević, Mladen Oljača, Mirjana Kaus, Slavko Ličanin, Brane Prokopić, Dule Vidović, Slavko Havić, Slobodan Stojnić Bodo, Aisa Maličević, Mirko Milanović, Mirjana Sinik, Dušan Ostojić, Desa Batoz i drugi. Jedan broj ovih aktivista pripadao je partizanskim četama sa zadatkom da, kao članovi KPJ i SKOJ-a, politički djeluju na terenu i formiraju omladinske organizacije.

29) Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945, Vojnoistorijski Institut, Beograd, 1964, str. 171.

30) Mlado Marin: Omladina Kozare — vrelo neiscrpne snage i heroizma (Zbornik »Kozara u NOR-u«, knjiga 2, str. 516).

31) Ibidem, str. 515.

32) Milan Milinović: Omladinski kurs u Mrazovcima (Ibidem, str. 556).

33) Dževad Midžić, Ibidem, strana 551.

34) Nedo Macura, Ibidem, strana 620.

35) Gojko Vujičić: Mladi borci u Kozari (Zbornik »Kozara u NOR-u«, knjiga 3, strana 339).

36) Dule Vidović: Aktivnost SKOJ-a (u knjizi Dragoje Luklča 1 dr.: Putevi pobjede, Izdanje Opštinskog odbora SUBNOR-a Bos. Gradiška).

37) Mica Vrhovac: Partijska organizacija u Lamovitoj (Zbornik »Kozara u NOR-u«, knjiga 2, str. 502)

godine u selu Lamovitoj, pod Kozarom. Među ovim omladincima bio je veliki broj skojevaca. »Omladinski kurs, u jačini jedne čete, iz Kozarca učestvovao je u napadu na Prijedor maja 1942. godine. Na kursu su bili pretežno omladinci Muslimani i manji broj Srba. Pored omladinaca iz Kozarca došli su na kurs i omladinci iz nekoliko muslimanskih sela iz okoline.«^{38'} U skladu sa pismom PK SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu od 22. februara 1942.^{39'} i na Kozari su formirane posebne partizanske vojne omladinske čete. Rukovodioci Prve omladinske partizanske čete na Kozari bili su: komandir — Vlado Pekić, a politički komesar — Idriz ćejvan.^{40'} U nekim zapisima ovakve jedinice spominju se i u Prijedoru i Johovi.

Prvi opštinski komiteti SKOJ-a na Kozari formirani su, takođe, u proljeće 1942. godine i to za palančišku, orlovačku, sansku, omarsku, svođansku, ravničku, knežičku, dobrljinsku i druge opštine,^{41'} a 15. marta 1942. formiran je Sreski komitet SKOJ-a za bosanskonovski srez^{42'} i 19. maja 1942. godine Sreski komitet SKOJ-a za prijedorski srez,^{43'} a nešto kasnije, krajem maja 1942, i za bosanskodubički i bosanskogradiški srez.^{44'}

Istovremeno sa formiranjem organizacija SKOJ-a i NOSOBiH-a i organizovanjem vojno-političkih kurseva za omladinu, u većini sela na Kozari, krajem 1941. i početkom 1942. godine, formirane su i omladinske radne čete — začetak budućih slavnih kozarskih omladinskih radnih brigada. Formirane su i prve pidnirske organizacije i nekoliko kulturno-umjetničkih grupa.

Ovakva aktivnost i njeni rezultati prethodili su Prvoj okružnoj konferenciji SKOJ-a, održanoj 7. i 8. marta 1942. godine u sali Radničkog doma u oslobođenim Gornjim Podgradcima.^{45'} Konferenciji su prisustvovali delegati skojevskih organizacija iz svih srezova i iz Odreda.^{46'} Konferenciji su prisustvovali: Mile Perković, član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu, Branko Babić, sekretar Okružnog komiteta KPJ za Kozaru i Ratko Vujović ččoče, član štaba Odreda. Referat je održao Vladimir Nemet Braco, sekretar OK SKOJ-a. Na Konferenciji je izabran Okružni komitet SKOJ-a.^{47'} Značaj ove Konferencije je, prije svega, u tome što je podstakla dalje širenje omladinskih organizacija na Kozari i njihovu još organizovaniju aktivnost.^{48'}

38) Dževad Midžić: U naprednom omladinskom pokretu (Zbornik »Kozara u NOR-u«, knjiga 2, str. 551)

39) ZBORNIK dokumenata o NOR-u jugoslovenskih naroda, tom IV, knjiga 3, dokumenat broj 78, Beograd, 1952.

40) Obren Stišović: Tok kozarske ofanzive I probaj iz obruča (Zbornik »Kozara u NOR-u«, knjiga 3, strana 13) i — Nedo Macura: Knežopoljski omladinci (Zbornik »Kozara u NOR-u«, knjiga 2, strana 620)

41) Mira Kaus - Agbaba: »Prijedorska omladina u prvim danima borbe (Zbornik »Kozara u NOR-u«, knjiga 2, str. 575)

— Mlado Marin: Omladina Kozare — vrelo neiscrpne snage heroizma (Zbornik »Kozara u NOR-u«, knjiga 2, strana 521) i

— Anda Knežević: Borbena omladina Kozare (Zbornik »Kozara u NOR-u«, knjiga 2, strana 535)

42) Ibidem

43) Mišo Gašić: Hronologija NOB-a u području Kozare 1941-1945, Muzej Kozare, Prijedor, 1966, strana 45.

44) Sastav ovih sreskih komiteta SKOJ-a na Kozari, prema sjećanju učesnika u njihovom formiranju, bio je slijedeći: Bos, Novi: Anda Knežević (sekretar), Mladen Oljača, Mirko Marjanović i Mirko Medić (vidi Anda Knežević, »Kozara u NOR-u«, knj. 2, str. 534. i Mladen Oljača, ista knjiga, str. 602). Prijedor: Brane Prokopić (sekretar), Mirjana Kaus, Slavko Ličanin, Slobodan Stojnić Bodo i Zljad Midžić. Ovaj komitet, izgleda, nikada se nije sastao u čitavom sastavu. Sjednica je bila zakazana za 10. juni 1942, ali nije održana zbog naleta velike ofanzive na Kozaru (Vidi Mira Kaus, »Kozara u NOR-u«, knj. 2, strana 576. i knjiga 3, strana 611). Bos, Dubica: Dževad Midžić (sekretar), Aiša Maličević, Mirko Milanović i Dušanka Ostojić (Vidi Dževad Midžić, »Kozara u NOR-u«, knj. 2, str. 552). Bos, Gradiška: Dušan Vidović Dule (sekretar), Mirjana šinik i Branko Suručić (vidi Dule Vidović, »Kozara u NOR-u«, knj. 2, str. 586).

45) Arhiv Saveza komunista Bosne i Hercegovine, tom ili, knjiga 2, strana 81.

46) Kao delegati na Konferenciji bili su sa područja bos. novskog sresa i iz Prvog bataljona: Mlado Marin, Rajko Radetić, Gojko Bjelajac, Anda Knežević, Mirko Marjanović, Mladen Oljača i Dževad Midžić; iz bos. dubičkog sresa: Božo Dimitrijević i Mirko Milanović, a iz bos. gradiškog sresa: Dule Vidović, Mira šinik i još jedan broj skojevki i skojevaca, čija imena još nisu utvrđena. Omladinu prijedorskog sresa, čini se, predstavljali su: Anda Knežević i Dževad Midžić, iako su stigli sa terena Prvog bataljona.

47) Poslije Prve okružne konferencije SKOJ-a, do jula 1942., Okružni komitet SKOJ-a djelovao je u sastavu: Vladimir Nemet Braco (sekretar), Božo Dimitrijević, Dževad Midžić, Anda Knežević i Dule Vidović. (Prema: Anda Knežević, Dževad Midžić, Mladen Oljača i Dule Vidović, Zbornik »Kozara u NOR-u«, knjiga 2, str. 522-608).

48) Tako je već 15. marta 1942. godine u Strigovi održana Sreska konferencija SKOJ-a za srez Bos. Novi na kojoj je izabran Sreski komitet SKOJ-a (Arhiv Instituta za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo — memoarska grada, kat. bro: 9761).

Do sada izvršena istraživanja pokazuju da se u oslobođenim selima na Kozari grupe i aktivni SKOJ-a formiraju uglavnom početkom 1942. godine, a intenzivnije tokom marta i aprila 1942. godine, poslije održane Prve okružne konferencije SKOJ-a za Kozaru. Jedan od prvih organizatora skojevske organizacije na Kozari je to ovako zapisao: »Došla sam u Gornji Jelovac. Tamo sam našla školsku drugaricu Vuku Aleksić. Mnogo sam se obradovala susretu. Bile smo ranije u istom razredu, pa mi nije bilo teško da sa njome uspostavim vezu u radu. Sa Vukom sam izvršila izbor omladinki i omladinaca za skojevsku grupu... Vuka je vodila omladinsku organizaciju i skojevsku grupu. Kada smo sazvali sastanak, došla je sva omladina. Svi su bili spremni da rade. Istina, skojevske grupe su bile nepoznate omladini i djelovale su ilegalno, nije se znalo ko su članovi skojevske organizacije. Braco Nemet je dao zadatak da se skojevske grupe formiraju tajno i da se ne smije znati ko su članovi SKOJ-a, dok se ostala omladina okuplja masovno i javno.«.⁴⁹ Tako je to teklo tih prvih dana stvaranja SKOJ-a i NOSOBIH-a na Kozari.

Važno je, takođe, istaći da je poslije održane Prve okružne konferencije SKOJ-a ojačan omladinski politički kadar, brojčano i idejno. Učešćem Mile Perkovića u radu Konferencije omladinski aktivisti su upoznati sa osnovnim i značajnim pitanjima idejno-političke orijentacije u daljem radu na razvoju omladinskog pokreta — stvaranju SKOJ-a i NOSOBIH, jer je Perković došao na ovu Konferenciju takoreći direktno sa dvodnevnog pokrajinskog savjetovanja KPJ za Bosnu i Hercegovinu, održanom 7. i 8. januara 1942. godine u Ivančićima kod Sarajeva, kome je prisustvovao i drug Tito, a prisustvovao je i radu Oblasne konferencije KPJ za Bos. krajinu, održane 21–23. februara 1942. godine u Skender Vakufu. A na ovim važnim forumima raspravljano je i o radu sa omladinom.

Upravo u ovo vrijeme, 6. aprila 1942, Okružni komitet KPJ za Kozaru piše svim partijskim organizacijama da »Partija mora posvetiti svu pažnju omladini. Sve partijske jedinice u četama kao i u pozadini moraju u svemu pomoći skojevim aktivima i voditi računa o njihovom radu, a ne ometati ih u radu — kako je bio do sada slučaj kod mnogih starijih drugova. Za omladinu treba imati više razumijevanja, jer omladina politički izgrađena u našem smislu jeste naša najbolja snaga«.⁵⁰ U svom izvještaju od 30. aprila 1942, Okružni komitet KPJ, konstatujući da je od skendervakufske konferencije broj članova porastao za 74%, a aktivista (kandidata) za 92%, ukazuje: »Rad sa omladinom je mnogo podbacio... Glavni uzrok slabog omladinskog rada jeste nedovoljna pažnja i pomoć partije od OK pa do partijske ćelije«.⁵¹ Znači, utjecaj savjetovanja u Ivančićima i Oblasne konferencije KPJ iz Skender Vakufa već ima svog pozitivnog odraza i na dalje razvijanje oslobodilačkog omladinskog pokreta na Kozari.

Oslobođenjem Prijedora (16. maja 1942. godine) »Kozara je postala svojevrsna vojno-teritorijalna zajednica, zajednica naroda i vojske. Imala je svoju vojsku i vlast.«⁵² Partijske, skojevske i druge društvene organizacije narodnooslobodilačkog pokreta razvili su živu i svestranu aktivnost u oslobođenom gradu i na širem području Kozare. Za grad je formiran Gradski komitet SKOJ-a. Ovih majskih dana, svojim mladalačkim poletom i slobodarskim duhom, omladina je davala ton društvenom životu u oslobođenom gradu.

Na Kozari u to vrijeme nije bilo oslobođenog sela bez narodnooslobodilačkog odbora, niti opštine na oslobođenoj teritoriji bez pozadinske čete, iz kojih su se regrutovali novi borci da ponesu oružje oteto od neprijatelja. NOSOBIH je na Kozari postao masovni antifašistički pokret omladine, iako

49) Mira Kaus: Prijedorska omladina u prvim danima borbe fvld! »Kozara u NOR-u«, knj. 2, strana 573).

50) ZBORNIK dokumenata o NOR-u jugoslovenskih naroda, tom IV. knj. 4, dokument br. 54, str. 155.

51) Arhiv Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, broj 60, IV, 1942.

52) Joco Marjanović: O velikoj ofanzivi na Kozari (Kozara u NOR, knj. 3, str. 784).

je, prema Pravilima, koje je izdao Inicijativni glavni odbor NOSOBiH-a⁵³, trebalo da ima samo odbore, što je kasnije, na Drugom kongresu USAOJ-a, bilo podvrgnuto kritici⁵⁴.

Takav razvoj omladinskog pokreta na Kozari ukazao je na potrebu da se održi i Druga okružna konferencija SKOJ-a. Konferencija se sastala 25. maja 1942. godine, u oslobođenom Prijedoru, u zgradi hotela »Balkan«, koji je bio preuređen u omladinski dom⁵⁵. U radu Konferencije učestvovao je i Rato Dugonjić, sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu i Mile Perković, član PK. Ova Konferencija je još jednom izrazila snagu organizovane omladine na Kozari i dala novi impuls daljem jačanju i širenju organizovanog i idejno-politički usmjerenog omladinskog pokreta.

Nekoliko dana kasnije, 31. maja 1942. godine, Okružni komitet SKOJ-a je organizovao i veliki zbor omladine i naroda u Prijedoru⁵⁶. Zboru je prisustvovalo oko 10.000 omladine i naroda, što je, za ove ratne uslove, bio izvanredan uspjeh. Omladina je organizovano, pod zastavama i sa pjesmom, došla na zbor i iz najudaljenijih sela Kozare – iz dubičkog, novskog i gradiškog sreza. Bila je to, zaista, imponantna manifestacija. Govorili su Rato Dugonjić, Osman Karabegović, politički komesar Operativnog štaba NOV i POJ za Bos. krajinu, Milorad Mijatović, komandant Prvog krajiškog (podgrmečkog) odre- da, Anđa Knežević, Rudi Čajevac, prvi partizanski avijatičar i Vladimir Nemet Braco⁵⁷.

I, u vrijeme dok Evropa stenje pod terorom kukastog krsta i premire od policijsko-gestapovskih zvijezda što paraju tadašnju jezivu tišinu evropske »tvrdave novog poretka«, na Kozari ljudi govore iz punih grudi, slobodno, sa zanosom, govore ne toliko o onom što tada jeste, koliko o onome što će biti, što nastaje, što se iz pepela rađa.

Do kraja maja 1942. godine na Kozari su, pored Okružnog komiteta SKOJ-a, stvoreni i sreski i opštinski komiteti SKOJ-a, u svim selima na do tada oslobođenoj teritoriji osnovan je NOSOBiH, a u svim opštinama aktivni SKOJ-a⁵⁸. Sredinom maja 1942. godine na bosanskonovskom srezu bilo je 195 članova SKOJ-a. Većina omladine je bila obuhvaćena u omladinsku organizaciju NOSOBiH. U Brežićanima je u omladinskoj organizaciji bilo 6-7 omladinaca Muslimana i nekoliko omladinki-Muslimanki iz još neoslobođenih područja. I u Puharskoj se radilo među muslimanskom omladinom. Ovdje je bilo obuhvaćeno oko 20 omladinaca. Stvoren je i odbor NOSOBiH-a, iako uz samu žicu kojom je tada bio ograđen Prijedor⁵⁹.

Tako se razvijao omladinski pokret do neprijateljske ofanzive na Kozaru.

III

Velika fašistička ofanziva na Kozaru, koja je počela 10. juna 1942. godine, međutim, privremeno je prekinula ovakvu dinamiku razvoja omladinskog pokreta, odnosno omela njenu zatalasanu aktivnost i privremeno usporila dalji razvitak SKOJ-a i NOSOBiH-a na Kozari.

Ali, iako pod vrlo teškim uslovima, i u ofanzivi je djelovala omladinska organizacija. Dule Vidović o tome svjedoči: »U toku ofanzive na Vitlovskoj

53) Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945, VII, Beograd, 1964. str. 210.

54) Rato Dugonjić: Jedinstvo omladine u borbi protiv okupatora prvi i najvažniji zadatak, II kongres USAOJ-a, izdao Centralni odbor USAOJ-a. Beograd, 1946, str. 16.

55) Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a za Kozaru (Dokumenti Istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom II, knjiga I. Beograd, 1959, str. 427).

56) Mišo Gašić: Hronologija NOB-a na Kozari, str. 47, kao i ZBORNIK dokumenata i podataka o NOR-u Jugoslovenskih naroda, VII JNA, tom IV, knjiga 5, dokument br. 53.

57) »Krajiške partizanske novine«, od 7. juna 1942. (Arhiv IRP Sarajevo, kat. broj 2265) I »Nepobjediva Kozara«, broj 1. str. 15 (Muzej Kozare u Prijedoru).

58) U početku stvaranja SKOJ-a (1941-1942.) bilo je više slučajeva da je jedan aktiv ili grupa SKOJ-a djelovala na više sela. Krajem 1942. godine, međutim, prešlo se na princip: Jedno selo – jedan aktiv SKOJ-a I Jedan odbor NOSOBiH-a, odnosno USAOJ-a 1 jedna omladinska četa.

59) Anđa Knežević: Borbeno omladina Kozare (Zbornik »Kozara u NOR-u«, knj. 2, str. 536).

je održan sastanak OK SKOJ-a... Vladimir Nemet Braco nas je upoznao sa situacijom u kojoj se nalazimo, naglasivši da treba biti pribran i nastaviti sa aktivnošću skojevske organizacije u borbi protiv neprijatelja... Tada sam susretao djevojke koje su se spremale da vilama i drugim alatom jurišaju na neprijatelja. One su se dobrovoljno javljale, ostavljajući bajte i nastrešnice koje su bile privremeno napravljene.⁶⁰⁾ Poznato je da je veliki broj omladinaca i omladinki u toku ofanzive stupio u redove partizanskih jedinica koje su branile Kozaru, preuzimajući oružje poginulih i ranjenih partizana, kao i oružje oteto od neprijatelja. Odbornicima partizanske vlasti i Odboru za zbjegove, u organizovanim kozarskim zbjegovima, omladina je predstavljala desnu ruku sa svojom pomoći u obezbjeđenju snabdijevanja hranom naroda, vojske i partizanske bolnice na Vitlovskoj (u Kozari), u prenošenju ranjenika sa položaja u bolnicu- u obavljanju kurirskih dužnosti i si.⁸¹⁾ I u ovoj situaciji skojevski rukovodioci su neprestano obilazili zbjegove i položaje i okupljali članove SKOJ-a i NOSOBiH-a⁶²⁾. Junaštvo mladih ispoljavalo se svakim danom. Iako se radilo u složenim i teškim uslovima, kontinuitet aktivnosti omladinskog pokreta se održavao. Otpor mladih nije prestajao ni u onom periodu kada je ostao bez svojih rukovodstava.

I u najtežim časovima, kada se izvršio proboj neprijateljskog obruča oko Kozare, u nemogućnosti da se sva omladina i narod izvuče iz Kozare, mnogi omladinici i omladinke su se na razne načine snalazili da ostanu i ne padnu u ruke razjarenih fašista, prebacujući im se iza leđa, skrivajući se u šumi, u zemunicama i si. A, ona omladina, koja je bila uhvaćena, ponosno se i prkosno držala pred neprijateljem. Spomenućemo primjer omladinke Nene Bokan, koja se, jula 1942. godine, istrkla iz ruku fašiste i na njegove riječi da će »Kozara sedam godina smrditi od leševa« prkosno odgovorila: »Sedam stotina godina pjevaće se slava Kozare« i, potom, s dubičkog mosta, bacila se u smrtonosni zagrljaj rijeke Une⁶³⁾.

Omladina i njene organizacije preživjele su težak udarac fašističke ofanzive, koja je za omladinu, gotovo, iznenadno došla. U ofanzivi je desetina hiljada članova NOSOBiH-a i pionira otjerano u ustaške logore i internirano na područje NDH. Veliki broj ove omladine, naročito muške, bio je otjeran na prisilni rad u Njemačku, gdje su mnogi od njih nestali u drugom svjetskom ratu, većinom sa dubičkog i gradiškog sreza. U ofanzivi je izgubljeno oko 170 članova SKOJ-a iz terenskih organizacija, među kojima i osam članova sreskih i opštinskih komiteta SKOJ-a. U uslovima strahovitog pritiska neprijatelja, zarobljavanja ogromnog broja omladine, među njima i brojnih skojevaca, omladinska (skojevska) rukovodstva su naprosto prestala da postoje. U nastaloj situaciji, ova rukovodstva, od Okružnog komiteta pa naniže, silom takvih okolnosti, bila su rasturena. Rad organizacije je, u stvari, bio privremeno zalegao⁶⁴⁾. Takođe je u borbi poginuo veliki broj članova SKOJ-a — boraca 2. KNOP odreda, Udarnog bataljona i Prve krajiške brigade. Preostali broj skojevskih rukovodilaca sa terena, povlačeći se ispred neprijatelja, stupio je u vojne partizanske jedinice i više se nije vraćao na rad u pozadinu.

Potrebno je, međutim, napomenuti da je većina kozarskih omladinki, omladinaca i žena, koji su bili deportovani u slavonska sela, brzo se uključila u

60) Dule Vidović: Aktivnost SKOJ-a (u knjizi Dragoje Lukla: »Putevi pobjede«, Opštinski odbor SUBNOR-a, Bos. Gradiška).

— Obren Stišović Obrad: Tok kozarske ofanzive I proboj obruča (»Kozara u NOR-u«, knj. 3, str. 16) I Dževad Midžić: U naprednom omladinskom pokretu (»Kozara u NOR-u«, knj. 2, str. 553).

61) Anda Knežević, »Kozara u NOR-u«, knj. 2, str. 539.

— Mira Kaus, »Kozara u NOR-u«, knj. 3, str. 611.

— Josip Pavičić, Ibidem, str. 362.

— Mileva Kusonjić - Vujičić, Ibidem, str. 558.

62) U Kozari su se sa omladinom našla četiri člana OK SKOJ-a: Vladimir Nemet Braco (sekretar), Dževad Midžić, Anda Knežević I Dule Vidović i više članova sreskih i opštinskih komiteta SKOJ-a.

63) Dušanka Kovačević: Krajiške žene (u knjizi »Krajiške brigade«, Ljubljana, 1954, str. 124).

64) Dokumenti Istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom II, knjiga I, Beograd, 1959. str. 427.

narodnooslobodilački pokret u ovim krajevima i tamo aktivno djelovala, posebno članovi SKOJ-a i KPJ, a jedan broj stupio je u hrvatske partizanske jedinice, nastavljajući dalje borbu za slobodu.

Ponašanje komunista, pa, prema tome, i mladih komunista — članova SKOJ-a u poznatoj velikoj ofanzivi na Kozaru, ocijenio je Operativni štab za Bosansku krajinu u svome pismu Štabu 2. krajiškog (kozarskog) NOP odreda od 11. avgusta 1942. godine, u kome je, između ostalog, rečeno i slijedeće: »Kada je već došlo do te situacije i takve borbe, onda je bilo pravilno, pa makar i uz ogromne žrtve, pružiti onakav otpor u cilju odbrane naroda, kakav ste vi pružili. Vaša borba imala je ogroman odjek u svjetskoj štampi, u Rusiji i Engleskoj. Vaša borba dala je podstreka i mogućnosti za akcije čitavim snagama partizanskim u zemlji. Vaša borba pokolebala je četničke redove. Vaša borba raskrinkala je podlu politiku okupatora i vi ste ga natjerali da otkrije svoje karte. Takvo je naše gledište, a takvo je gledište i Vrhovnog štaba naše partizanske i dobrovoljačke vojske, bez obzira na sve druge okolnosti.«⁶⁵ Ovakva ocjena borbe naroda, omladine i njihovih partizana, među partijskim i omladinskim kadrovima, kao i narodom i omladinom na Kozari, primljena je kao znak priznanja za žrtve koje su herojski pale u odbrani Kozare, a to je, poslije ove teške ofanzive, mobilizatorski djelovalo na konsolidaciju narodno-oslobodilačkog pokreta na Kozari u cjelini.

Tek krajem 1942. godine, u novembru i decembru, počinje se omladina na razne načine izvlačiti iz logora i iz mjesta u koja je bila internirana, odnosno deportovana, i vraćati se u svoja sela, a time počinje i oživljavanje rada SKOJ-a i KPJ sa omladinom, odnosno obnavljanje skojevskih organizacija. U stvari, nastupa novi period u razvoju omladinskog pokreta na Kozari koji će biti još bogatiji, kako po svojoj masovnosti, tako i raznovrsnosti u aktivnosti.

.

Ovdje ćemo navesti i nekoliko fragmenata iz pojedinih studija i zapisa koji takođe, na određen način osvjetljavaju rezultat aktivnosti Komunističke partije i SKOJ-a u pogledu idejno-političkog oblikovanja lika kozarskog omladinca i omladinke. Tako u studiji »Bitka na Kozari«, njeni autori Mirko Pekić i Dragutin Čurguz, između ostalog, konstatuju da je tokom 1941. i 1942. godine, do početka fašističke ofanzive na Kozaru; »naročita pažnja ... posvećivana vaspitanju omladine i stvaranju mreže omladinskih organizacija i vojno-političkih kurseva za omladinu... Jedinice Drugog krajiškog odreda imale su u to vrijeme na stotine istaknutih bombaša, puškomitraljezaca i nezamjenjivih kurira iz redova skojevskih organizacija i ostale omladine. Poznati su kozarski kuriri Marko Bućma, Husein Hatipović, Mladen Oljača, Milinko Knežević, Dragoljub Aleksić Beba, Toša Dragišić, Vladimir Čelica, Đurica Pavić i mnogi drugi. Kozara je isto tako dala i veliki broj omladinaca bombaša i puškomitraljezaca, kakvi su bili: Ostoja Matijaš Sabotaža, Simo Mrda, Marko Tomaš, Uzeir Zubović, Milenko Knežević, Dragan Maćak, Omer Melkić, Mirko Stojaković, Čedo Milošević, Jovo Biga, Stojan Grujičić, Branko Gavrilović, Dragomir Muharem, Ljuban Trivić, Perica Burazer i drugi«⁶⁶. I sam Vladimir Nemet, sekretar OK SKOJ-a, tokom 1941. i 1942. godine, pored političkih funkcija, obavljao je specijalne kurirske zadatke u održavanju veze Kozara — centralna Bosna.

O kozarskom kuriru Marku Bućmi, Košta Nađ je ispričao još i slijedeće:

»Najbolje mi je ostao u sjećanju lik Marka Bućme, seljačica sa Kozare, samoukog ali izrazito inteligentnog mladića, omiljenog druga i skojevca, snalaž-

65) Citirano prema »Kozara u NOR-u«, knj. 3. str. 747.

66) M. Pekić - D. Čurguz: *Bitka na Kozari, Prijedor, 1968*, str. 41.

ljivog i smjelog borca, legendarnog i neustrašivog kurira, koga su dobro poznavali ne samo u štabovima već i u jedinicama, pa i narodu. Kad god je trebalo izvršiti neki naročito težak zadatak, pa i ono »što biti ne može«, Marko Bućma je bio često »posljednja nada«⁶⁷.

U svojoj studiji »Ustanak i borbe na Kozari 1941-1942.«, Rade Bašić je, između ostalog, naveo i slijedeće:

»Bilo je niz primjera da se dječaci od 12 do 15 godina, u želji da se doku-paju oružja, prikradu u streljački stroj partizana i učestvuju u jurišima. Branko Međed je, na primjer, u svojoj 12. godini postao slavni bombaš. On je u vrijeme ofanzive imao dva starija brata u borbi, živka i Radu, poznate junake. Branko je htio i sam da se bori. Jednog dana došao je kod svog brata Rade, puškomitraljesca, i zatražio od njega pušku. Ovaj ga je samo pogledao. Bio je poznat kao ćutljiv i vrlo tvrdoglav čovjek. Ali, pošto je Branko stalno navaljivao, Rade izvadi iz svoje torbice bombu, objasni mu kako će je upaliti, a zatim mu pokaza na neprijateljski rov i kroz zube procijedi: »Eto, tamo ima pušaka«. Mali Branko je shvatio. Uzeo je bombu i počeo da se, usred dana, privlači neprijateljskom rovu. Kad se privukao i spremio da upali bombu, obazre se prema bratu. »Ne boj se, ja ću te štititi svojim šarcem« dobaci mu ovaj. Mali se osmjeli, upali i baci bombu, a zatim iskoristi pometnju kod neprijatelja, upade u rov, zgrabi jednu pušku i hitro se povuče do partizanskih položaja. Bio je izvan sebe od uzbuđenja i sreće, doživio je prvo vatreno krštenje i dokopao se oružja. Rade ga je pri odstupanju štitio svojim »šarcem«⁶⁸) Rade Međed je poginuo kao komandir čete 5. krajiške (kozarske) brigade na Sremskom frontu, a mali Branko u četvrtoj ofanzivi kao borac iste brigade.

I, u još nekim zapisima kozarskih ratnika nalazimo slične primjere. Tako u jednom zapisu stoji i ovo: »Otevši pušku od neprijatelja, mnogi omladinci su ostajali u partizanima. Jednog decembarskog dana 1941. godine iz Mašića, Vilusa i Romanovaca 80 mladića je stupilo u naše jedinice«⁶⁹.

U svojoj knjizi Kozarsko djetinjstvo Dragoje Lukić navodi imena Ilinke Borković, kojoj je u njoj 16. godini bacač mina odbio desnu nogu kada je previjala ranjenog druga, Mihaila Veljića koji je imao samo 13 godina kada je bacio prve bombe na njemačke tenkove, a zatim djecu borce: Voju Blagojević Grčkog, Stojana Slijepečević, Iliju Grujičić Poznog, Raika Baškot. Mću Vujanović, šimu Jovičić, Miću Dragoš, Draška Lajić, Božu Zvijerac, Vida Zlojutro, Dobroslava Šakčević, kao nezaboravne likove kozarskih kurira, koji su četiri ratne godine prenosili poruke koje su značile život i pobjedu za čete i brigade na položajima⁷⁰.

U probodu krajiških proletera iz nepredviđenog obruča brojnijeg neprijatelja u Lepenici (Motajica) 6. juna 1942. godine, kada Nijemci pucaju u prsa, a četnici u leđa, a nestaje municije, u prvim redovima jurišala je i Zaga Umičević, tada član Okružnog komiteta, a kasnije sekretar Oblasnog komiteta SKOJ-a za Bos. krajinu⁷¹. U borbama u Slavoniji ističe se Kozarčanin — proleter, bombaš, omladinac Obrad Jokić, mitraljezac Simo Marić, Drago Subotić i mnogi drugi⁷². Prilikom poznate akcije Prve krajiške brigade na paljenju aviona na Aerodromu u Rajlovcu, 10. avgusta 1943. godine, Nijemci su zarobili u nesvijesti ranjenu partizanku. Kad je došla svijesti u bolnici, na pitanje isljednika: »Koliko je partizana učestvovalo u napadu«, ta plavokosa Kozarčanka je odgovorila: »Idi u šumu pa ih pitaj.«⁷³ U ove primjere može se

67) Košta Nađ: Marka Bućmu svi su poznavali (Zbornik »Kozara u NOR-u«, kn. 3, str. 87).

68) Rade Bašić: Ustanak i borbe na Kozari 1941-1942, »Vojno delo«, Beograd, 1957, str. 262.

69) Mira Slnik - Stankov: Formiranje skojevskih i omladinskih organizacija (Putevi pobjede, Općinski odbor SUBNOR-a, Bos. Gradiška).

70) Dragoje Lukić: Kozarsko djetinjstvo, Nacionalni park Kozara, Prijedor, 1976, str. 12.

71) Branko Vuković: Prvi krajiški proleterski bataljon, »Narodna armija«, Beograd, 1971, strana 80.

72) Ibidem, str. 157.

73) Vojo Todorović: Akcija na Aerodromu u Rajlovcu, Krajiške brigade, Ljubljana, 1954, str. 115.

svrstati i ratni put 1941-1945. skojevke Dušanke Radonjić, koji je ispunjen mnoštvom životnih napora i opasnosti prelazeći golgotu: Prijedor — partizanka na Kozari — fašistički logori Cerovljani, Sisak, Brandenburška šuma kod Berlina, Oppach kod Drezdena, fabrika Wimpasig« — partizanka u Sloveniji — ponovo partizanka na Kozari — njen rodni Prijedor, što je posebno priča za sebe⁷⁴. A sličnih primjera bilo je više.

Da spomenemo i primjer diverzantske grupe Pete krajiške brigade koja je, na čelu sa svojim komandirima omladinom Dušanom Matijaš, 27. juna 1944. godine vješto upala u Derventu i tako omogućila ostalim dijelovima Brigade da zauzmu grad. Za ovo smjelo djelo grupa je bila pohvaljena od Vrhovnog komandanta NOV i POJ druga Tita⁷⁵.

Takvi su bili borci — kozarski omladinci i omladinke!

IV

Kad su fašističke horde prošle Kozarom, ne uspjevši da je očiste ni »gvozdanim grabljama«, šireći neistinu da su je pretvorili u »grob partizana«⁷⁶, borbena aktivnost omladine se brzo nastavila, poprimajući još šire razmjere i po masovnosti, i po širini teritorije. U punoj mjeri ispoljavala se politička svijest i borbenost kozarske omladine. Tako je na Kozari period od proljeća 1943. do proljeća 1945. godine, odnosno do konačnog oslobođenja zemlje i poslije, bio ispunjen bogatom društveno-političkom, kulturno-prosvjetnom, kulturno-zabavnom i radnom aktivnošću omladinskih organizacija — SKOJ-a i USAOJ-a, odnosno USAOBiH-a. Skojevske organizacije su obnovljene u svim opštinama i selima gdje su ranije, prije ofanzive, postojale, a do kraja 1944. godine formirani su aktivni SKOJ-a i organizacije USAOJ-a u svim selima na oslobođenoj i poluoslobođenoj teritoriji Kozare. U okupiranim gradovima: Banja Luka, Prijedor, Bosanski Novi i Bos. Gradiška ilegalno su djelovale organizacije SKOJ-a. Neposredno poslije ofanzive nije bilo ni jednog aktiva, iako je, prema ocjeni OK SKOJ-a, bilo mogućnosti na prijedorskom i novskom srezu da se brže obnove organizacije SKOJ-a. Tek mjesec i po dana poslije ofanzive, što znači — u novembru 1942. godine, na Kozari je obnovljeno 50 aktiva SKOJ-a sa 435 članova (247 žena)⁷⁷, da bi u junu 1943. godine ovaj broj narastao na 102 aktiva sa 892 člana SKOJ-a — 406 muških i 486 žena⁷⁸, u novembru iste godine na 102 aktiva sa 1.012 članova SKOJ-a, a krajem decembra 1944. godine na 1.694 članova SKOJ-a⁷⁹. Skoro svi sekretari aktiva SKOJ-a bili su članovi KPJ⁸⁰. U navedenom izvještaju OK SKOJ-a, od 26. juna 1943. godine, konstatovano je da je neposredno poslije ofanzive — u novembru 1942. godine, bio slijedeći broj aktiva i članova SKOJ-a na Kozari:

S rez	Broj aktiva	Broj članova SKOJ-a		
		muški	ženski	Svega
1. Bos. Novi	27	120	121	241
2. Bos. Dubica	10	28	74	102
3. Prijedor	13	-	92	92
Ukupno:	50	148	287	435

74) Žene Bosne i Hercegovine u NOB-u«. »Svjetlost«, Sarajevo, 1977, str. 410-415.

75) Ljubomir Borojević i dr.: 5. kozaračka brigada, VIZ, Beograd, 1972, str. 181.

76) Franjo Rubina: Kozara - grob partizana, »Ustaše«, Zagreb, 1942. (Arhiv Muzeja Kozare u Prijedoru).

77) Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a za Kozaru Centralnom komitetu SKOJ-a od 26. juna 1943. (Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom II, knjiga I, Beograd, 1959, strana 427).

78) Ibidem, str. 428.

79) Arhiv IRP Sarajevo, kat. broj 1922.

80) Na Kozari je bilo pravilo, osim izuzetaka, da sekretari skojevskih organizacija i njihovih rukovodstava budu članovi KPJ, a sekretari komiteta SKOJ-a članovi komiteta KPJ. Predsjednici odbora USAOJ-a bili su članovi komiteta SKOJ-a. I na taj način ostvarivana je rukovodeća uloga KPJ i SKOJ-a u omladinskom pokretu.

Broj organizacija i članova SKOJ-a, kako ćemo dalje vidjeti, stalno se povećavao. Tako je uz izvještaj Okružnog komiteta KPJ za Kozaru od 20. juna 1943. godine o stanju omladinske organizacije, dat i slijedeći statistički pregled⁸¹:

Srez - Odred	Broj aktiva SKOJ-a	Broj članova SKOJ-a		Svega	Broj odbora USAOJ-a
		muški	ženski		
1. Bos. Novi	31	138	139	277	31
2. Bos. Dubica	39	56	208	264	38
3. Prijedor	18	108	98	216	9
4. Bos. Gradiška	7	32	26	58	3
5. Odred	7	72	15	87	–
	102	406	386	892	81

Prema Izvještaju, odnosno statističkom pregledu istog komiteta od 4. novembra 1943. godine, stanje je bilo slijedeće⁸²:

Srez	Broj opštin. teta SKOJ-a	Broj aktiva SKOJ-a	Broj članova SKOJ-a	Broj odbora opštin.	USAOJ- seoskih
1. Bos. Novi	4	32	323	4	30
2. Prijedor	4	22	186	4	22
3. Bos. Dubica	6	43	338	6	46
4. Bos. Gradiška	1	25	165	1	19
	15	122	1012	15	117

Uočljivo je da je broj organizacija i članova SKOJ-a brzo rastao, posebno na dubičkom srezu. Bili su to oko 90% novoprimljeni članovi SKOJ-a. Potrebno je imati u vidu da su uslovi rada i djelovanja u ovo vrijeme na gradiškom i nekim dijelovima dubičkog i prijedorskog sreza bili vrlo teški zbog neprijateljske zaposjednutosti teritorije ili intenzivne neprijateljske kontrole teritorije. (Podgrmečki dio današnje bosanskonovske opštine bio je pod jurisdikcijom Okružnog komiteta SKOJ-a za Podgrmeč.). U ovo vrijeme na Kozari djeluju četiri sreska komiteta SKOJ-a i Odredski komitet SKOJ-a, koji je, takođe, pod jurisdikcijom Okružnog komiteta SKOJ-a za Kozaru⁸³.

Prema tome, na Kozari je u novembru 1943. godine bilo samo na terenu 122 aktiva sa 1.012 članova SKOJ-a (bez brojnog stanja članova SKOJ-a u gradovima i vojnim jedinicama i ustanovama), kada je u čitavoj Bos. krajini, u 9 okruga, bilo na terenu ukupno 337 aktiva sa 3.102 člana SKOJ-a, što znači da je na Kozari bilo 32,6% svih članova SKOJ-a u Bos. krajini⁸⁴. Ukupno na terenu, u odredima, brigadama i ustanovama u Bos. krajini je u to vrijeme djelovalo 517 aktiva sa 5.473 članova SKOJ-a⁸⁵. Za kozarske vojne jedinice nemamo potpune podatke. Ali, decembra 1943. godine, samo u Petoj krajiškoj (kozarskoj) brigadi, sa oko 1.300 boraca, bilo je 323 člana SKOJ-a⁸⁶. Većina Kozarčana bili su u sastavu I, II, XI, XII i XX krajiške brigade. U Prvoj kra-

81) Okružni komitet KPJ za Kozaru – Statistički podaci organizacije Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) na terenu Kozare – 20. juni 1943. (Arhiv IRP Sarajevo)

82) OK KPJ za Kozaru – Statistički podaci od 4. novembra 1943. godine (Arhiv IIRP Sarajevo)

83) Izvor kao u fusnoti 77.

84) Prema: Izvještaj Oblasnog komiteta SKOJ-a za Bosansku krajinu Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu od 11. novembra 1943. godine (Dokumenti omladinskog pokreta Jugoslavije, tom II, knj. I, Beograd, 1959., str. 457-458).

85) Ibidem

86) Ljubomir Borojević I dr.: 5. kozaračka brigada, VIZ, Beograd, 1972., strana 148.

jiškoj brigadi bilo je oko 300 članova SKOJ-a⁸⁷, u Drugoj krajiškoj brigadi 280 članova SKOJ-a⁸⁸, itd. Ove činjenice ukazuju, koliko na razvijenu aktivnost novog OK SKOJ-a za Kozaru, toliko i na političko raspoloženje kozarske omladine u ovim danima rata.

Obnavljanje SKOJ-a i stvaranje USAOJ-a na Kozari, uz svestranu pomoć organizacija KPJ, išlo je dosta brzo i organizovano. Ta aktivnost je naročito pojačana u proljeće 1943. godine, nakon obnavljanja sastava Okružnog komiteta SKOJ-a na čelu sa sekretarom Andom Knežević.

Okružni komitet SKOJ-a za Kozaru obnovljen je marta 1943. godine⁸⁹, a neposredno iza toga, aprila 1943, održana su sreska savjetovanja SKOJ-a i obnovljeni su sreski komiteti SKOJ-a za srez Bos. Dubicu i Prijedor, kao i 13 opštinskih komiteta SKOJ-a. Sreski komitet SKOJ-a za Bos. Novi obnovljen je decembra 1942. godine, a Sreski komitet SKOJ-a za srez Bosansku Gradišku septembra 1943. godine. Skojevska rukovodstva su proširena sa većim brojem novih članova, koji prije ofanzive nisu bili članovi ovih rukovodstava⁹⁰.

Obnavljanje stambenih i gospodarskih zgrada u selima i obavljanje poljoprivrednih radova, u to vrijeme bili su prioritetni zadaci omladine i njihovih organizacija. U tom pogledu Štab 2. KNOP odreda izdao je naredbu prema kojoj su se morale zasijati Sve poljoprivredne zemljišne površine na Kozari⁹¹. Taj zadatak, iako u teškim uslovima, bio je izvršen. Bilo je slučajeva da su, zbog nedostatka tegleće stoke, plugove i drljače vukle na sebi grupe žena i omladine, a poznate su ženske kosačke čete u dubičkom srezu i si.⁹².

Provođenju odluka Prvog kongresa USAOJ-a bila je posvećena velika pažnja⁹³. U vezi s tim, 27. maja 1943. godine, u zgradi Osnovne škole u selu Međuvode, održana je Treća okružna konferencija SKOJ-a za Kozaru, prvi veći skup omladinskih političkih aktivista poslije ofanzive, kojoj su prisustvovali delegati iz svih skojevskih organizacija⁹⁴. To je bio radni sastanak omladinskih aktivista posvećen daljem obnavljanju i širenju SKOJ-a i USAOJ-a i zadacima omladine u sprovođenju odluka Prvog kongresa USAOJ-a. O tome je govorila Anđa Knežević, sekretar OK SKOJ-a. Konferenciji je -prisustvovao je-

rad na formiranju organizacija USAOJ-a, omladinskih brigada i **Pionirskih** odreda. Tada na Kozari već djeluje 59 odbora USAOJ-a, 47 omladinskih radnih

87) Krajiške brigade, Ljubljana, 1954, str. 241.

89) Tako Te prema izvještaju OK SKOJ-a za Kozaru (Dokumenti Istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom II, knj. I str. 427). U Izvještaju Oblasnog komiteta SKOJ-a (Isti Izvor, str. 418), međutim, stoji da je ovaj OK formiran u februaru 1943. Bliže je tačnost Izvještaj OK, koji je lično napisala Anđa Knežević, sekretar OK SKOJ-a. OK SKOJ-a je počeo sa radom u sastavu: Anđa Knežević (sekretar), Mladen Otjača i Brane Prokoplč. Četvrti član OK bio je Dule Vidović, ali nije stigao na Kozaru, već je ostao na dužnosti rukovodioca SKOJ-a u Drugoj krajiškoj brigadi. U OK SKOJ-a, poslije Treće okružne konferencije SKOJ-a izabrani su još: Mirko Milanović, Sajan Munjiza i Desa Batoz. Krajem 1943. za člana OK došao je iz Drvara Duško Knežević, koji je u junu 1944. vraćen na dužnost sekretara OK SKOJ-a za Drvar. (Dokumenti... tom II, knj. 2, str. 448). Poslije odlaska Ande Knežević za sekretara MK KPJ u Banju Luku, za sekretara OK, u novembru 1943., imenovan je Sajan Munjiza (Zbornik... tom IV, knj. 19, dok. br. 50), koga ubrzo zamjenjuje Brane Prokoplč. *Jula 1944. godine Prokoplč je izabran za člana Oblasnog komiteta SKOJ-fl, 6 za sekretara* OK SKOJ-a za Kozaru Duška Ostojić.

90) Prvi je obnovljen SK SKOJ-a Bos. Novi, decembra 1942. <jodine. koll SUws, Mlsda-\ O Hafa. vav.v^ Wledib, Dušan Vujanović, Božo Bjelajac, Vojo Bundalo. Dragica Juklč i Dragoje šurlan. Članovi obnovljenih ostalih SK SKOJ-a su: Bos. Dubica: Mirko Milanović (sekretar), Dušan Bosiočić Duio. Radosava Tilca. Radosavan turlin, Rade Vučen. Nevenka Janjuz i Branko Mljič. Prijedor: Mladen Oljača (sekretar), Stojan Mlašino-Vb (org. sekretar), Svetko Bursać, Nikola Kovrlja Certil i Boško bavit. IU Bos. Novom Otjatu je >mjo-nto Mirko Medić). Bos. Gradiška: Mirjana Sink (sekretar), Dušan Vujanović (org. sekretar), Veselinka Barvljič, Mltorad Kos, Rada Popović i Rade Jerić. 1952

92) OotasmvM \s\dt1)b omladinskog pokreta Jugoslavije, tom II, knjiga I, Beograd, 1959, str. 466.

93) Omladinu Kozare na Prvom kongresu USAOJ-a, održanom 27-29. decembra 1942. u Bihaću, predstavljali su: Vladimir Nemet Braco, Anđa Knežević, Ranko Sipka, Rade Bašić, Dževad Midžić, Mladen Oljača, Mirjana Sink, Mirko Kaležić, Slavko Ličanin i Aiša Maličević. Govorili su na Kongresu: Ranko Sipka i Rade Bašić. Ranko Sipka i Aiša Maličević SU MU u Radnom VCorig-read, Je predsjedavao tegandarni omladinski tribun Ivo Lola Ribar. (Prema Bihačka republika, knjiga 2, str. 351. izdanje Muzeja AVNOJ-a. Bihać, 1965. g.)

94) Dokumenti Istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom II, kn). I, Beograd, 1959, str. 428.

četa i 43 pionirske čete (odreda)⁹⁵. Ovom Konferencijom pokrenuta je široka društvena aktivnost u kojoj se polet i borbenost kozarske omladine ispoljavao do svojih krajnjih mogućnosti. Na terenu su tih dana formirane prve omladinske radne brigade, a među prvima, aprila 1943, slavna Prva dubička omladinska udarna radna brigada »Zoja Kosmodemjanskaja«⁹⁶. Julia 1943. godine, blizu 2.000 brigadista ove Brigade, u blizini Bos. Dubice, požnjeli su i izvukli ispred neprijatelja pola vagona pšenice, a preostala tri vagona nepožnjene pšenice uništili⁹⁷. Tada je nastala i omladinska pjesma:

Paveliću Anto, ne treba ti sito,
omladina je otela žito.

U svim opštinama na oslobođenoj teritoriji, poslije ove Konferencije, održavani su omladinski zborovi na kojima su izabrani opštinski odbori USAOJ-a. Takav zbor u palančiškoj opštini održan je 28. juna 1943. godine⁹⁸.

Upravo u to vrijeme, tačnije, 26. juna 1943. godine, Okružni komitet SKOJ-a za Kozaru izvještava Centralni komitet SKOJ-a o aktivnosti omladine Kozare u kome, između ostalog, konstatuje i slijedeće: »Formiranjem aktiva (SKOJ) u našim selima oživljava se rad cjelokupne omladine ... Ipak je SKOJ uspio da okupi omladinu u radu na pomoći sirotinji i vojsci; naročitu brigu vodi omladina za naše ranjenike, naročito treba spomenuti rad omladine palančiške opštine u tom pogledu. Omladina na zborovima istupa s pjesmom, recitacijama, pozorišnim komadima. Uspjelo se u svim selima u koje prodire naš rad okupiti veliki broj omladine u grupice po zaseocima i učiti je pismenosti«⁹⁹. Nadalje se konstatuje da se sastanci aktiva SKOJ-a održavaju redovno — dva puta nedeljno, da se disciplina pojačava, a radu se prilazi sa više odgovornosti. Na sastancima se prerađuju članci iz »Omladinske borbe«, izjave Vrhovnog štaba NOV i POJ i AVNOJ-a, kao i materijali Prvog kongresa USAOJ-a i, »Novi kozarski vjesnik«, zatim se još konstatuje da se sakuplja skojevska članarina, koja se troši za nabavku papira i ostalog materijala za propagandnu tehniku, itd. Neposredno iza ove Konferencije formiran je i Okružni odbor USAOJ-a¹⁰⁰. Prva okružna konferencija USAOJ-a održana je krajem septembra ili početkom oktobra 1943. godine. Bilo je to jedne noći, u jednom štaglju, u selu Koturovi, pod Kozarom.

Za povećanu društvenu aktivnost uopšte na Kozari u ovom periodu, od ne malog značaja je Okružna konferencija KPJ, održana 9. i 10. juna 1943. godine, kao i Okružna konferencija narodnooslobodilačkih odbora, održana 16. juna 1943. godine u selu Koturovi uz učešće 150 delegata, na kojoj je izbran Okružni narodnooslobodilački odbor za Kozaru. U to vrijeme formiran je i Okružni odbor AFŽ-a. Time se upotpunio sistem organizovanosti narodnooslobodilačkog pokreta na Kozari, a njegovo konačno oblikovanje završeno je formiranjem Okružnog vojnog područja. Tako su, u stvari, bezbijeđeni relativno normalniji uslovi i za uspješnije djelovanje omladinskih organizacija, čiji su zadaci postajali sve obimniji i složeniji.

95) Ibidem, str. 419.

96) Za komandanta Brigade Izabran je Rade Vučen.a za komesara Radosava Tica. Za pokazano udarništvo Oblasni odbor USAOJ-a je koncem 1943. godine dodijelio joj naziv »Zoja Kosmodemjanskaja« (Vidi: Dokumenti Istorijske omladinske organizacije Jugoslavije, tom II, knjiga II, str. 404). O herojskom podvigu 17. godišnje komso-molke Zoje, heroja Sovjetskog Saveza, koju su Nijemci objesili početkom decembra 1941. godine u selu Petrišćevu, u blizini grada Vereje, prema pisanju »Pravde« od 27. januara 1942, čulo se, u stvari, preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«. Njeno ime često je isticao i predsjednik Prezidijuma SSSR Kalinjin u svojim ratnim govorima. Tako je njeno ime postalo simbol i kozarske omladine.

97) »Nepobjediva Kozara«, broj 1, od 1. avgusta 1943, str. 16. (Arhiv Muzeja Kozare u Prijedoru).

98) Zbor je održan u selu Božići (Radakovića Luka) uz učešće oko 200 omladine. Zborom je rukovodio Svetko Bursać, sekretar Opštinskog komiteta SKOJ-a, a govorio je Boško Savić, član SK SKOJ-a i predsjednik Sreskog odbora USAOJ-a. Prisustvovao je i Mladen Oljača, sekretar SK SKOJ-a. U Opštinski odbor USAOJ-a izabrani su: Gojko Vukadinović, član Opštinskog komiteta SKOJ-a (za predsjednika). Novak Kesic (za sekretara) i Boško Uzelac (za blagajnika), kao i predsjednici seoskih organizacija USAOJ-a.

99) Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom II, knjiga I, str. 429.

100) U Okružni odbor USAOJ-a izabrani su: Mirko Milanović (predsjednik), Milja Ećim, Radosava Tica, Boško Savić, Dragoje Surlan i Mićo Radonjić (prema sjećanju Mirka Milanovića).

U ovo vrijeme, prema Izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 12. decembra 1943. godine na Kozari djeluju, pored Okružnog komiteta KPJ, četiri sreska komiteta KPJ, 96 partijskih ćelija (6 u bosanskogradiškom srezu), 528 članova KPJ (172 su žene) i 270 kandidata za člana KPJ (153 žene), kao i 1.012 članova SKOJ-a. Partija je počela sa radom i u okupiranim gradovima (Prijedor, Bos. Dubica i Bos. Gradiška), U 2. KNOP odred u sa 260 boraca djeluje 64 člana KPJ i 13 kandidata, a u Gradiškolijevčanskom odred, koji ima oko 100 boraca, takođe, jedan broj članova KPJ¹⁰¹).

Značajni oblici društvene aktivnosti omladine u ovom periodu bili su zajednički zborovi naroda, omladine i vojske. Tako je 1. maja 1943. godine veliki broj omladine prisustvovao smotri svoje slavne Pete kozarske brigade, održanoj kod manastira Moštanica u Kozari, a 6. maja iste godine, omladina prijedorskog sreza učestvuje na smotri 4. bataljona ove brigade u Kosi Ćekinoj, ispod Maslin baira, itd. Mnogi omladinci, kao dobrovoljci, stupili su u redove ove brigade. Hroničari ove brigade o tome su zapisali sljedeće:

»Zahvaljujući dobroj saradnji vojske, organa vlasti i partijskih organizacija, kao i svestranom političkom radu, u Brigadu se javilo nekoliko stotina novih boraca, prvenstveno omladinaca i omladinki, kako sa užeg kozarskog područja, tako i iz Lijevča polja. Istovremeno, po odluci OK za Kozaru, tih dana je stupio u Brigadu i veći broj dotadašnjih partijskih i omladinskih radnika sa terena«¹⁰²).

Krajem 1943. i početkom 1944. godine, Okružni komitet SKOJ-a ponovo organizuje političke škole i kurseve za omladinske - skojevske rukovodioce, na kojima omladinski kadrovi stiču prva znanja o razvitku društva, revoluciji, socijalizmu i komunizmu, diktaturi proletarijata, itd.¹⁰³)

Na Drugoj okružnoj konferenciji USAOJ-a za Kozaru, održanoj 8. i 9. jula 1944. godine u Podgradcima, kojoj je prisustvovalo 430 delegata, neposredno poslije Drugog kongresa USAOJ-a u Drvaru, ponovo su sumirani do tada postignuti rezultati i preuzete nove obaveze u duhu odluka Drugog kongresa USAOJ-a¹⁰⁴). U radu Konferencije učestvovali su i kozarski delegati sa Kongresa u Drvaru. Izvještaj o radu i razvoju USAOJ-a podnio je Dragoje Šurlan. Tom prilikom izabran je novi sastav Okružnog odbora USAOJ-a, a za njegovog predsjednika izabran je Dragoje Šurlan, jer je Mirko Milanović ranije otišao na dužnost u okrug Prozor, a zatim u vojnu jedinicu.

Borbeni poklič kozarske omladine bio je »Sve za front — sve za pobjedu!« U tom pogledu ratna aktivnost može se, donekle, i brojkama opisivati i dokazivati. Iz sačuvanih dokumenata, iako u malom broju - vidi se da je u periodu od 20. jula do 1. septembra 1943. godine, omladina Kozare prikupila od dobrovoljnih davalaca 4.145 kg krompira, 888 kg kajmaka, 1.558 komada jaja, 1.339 litara mlijeka, 1.874 kg šljiva, 2.006 kg jabuka, 100 komada sapuna i 30.000 kuna. U isto vrijeme, u 112 tečajeva je okupljeno 1.511 novih lica a naučilo čitati i pisati 680 lica. Otvoreno je pet opštinskih i jedan sreski omladinski dom, stvorene dvije sreske kulturne ekipe i okupljeno 1.567 novih članova USAOJ-a.¹⁰⁵) U dokumentima se, zatim, nalazi da »za 15 dana omladina pa-

101) ZBORNIK dokumenata i podataka o NOB-u jugoslovenskih naroda, VII JNA, tom IV, knjiga 19, dokument br. 50, Beograd, 1959, str. 164-191.

102) Ljubomir Borojević i dr.: 5. kozaračka brigada, VIZ, Beograd, 1972, str. 81.

103) Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom II, knjiga I, str. 458.

104) »Glas« — glasilo NOP-a za Bosansku krajinu, broj 18, str. 6 (Arhiv IRP Sarajevo, kat. broj 4627 i 3301). Na Drugom kongresu USAOJ-a, održanom 2-6. maja 1944. godine u Drvaru, delegati sa Kozare bili su: Brane Prokopić, Sajan Munjiza, Jovanka Balaban, Svetko Bursać, Mirko Majkić, Rosa Zec, Slavko Zujić, Radovan Ćurin, Mićo Radonjić, Dušan Bosiočić Dujo, Rade Vučen, Dragoje Šurlan, Dževad Midžić, Vukašin Kmeta (sekretar Komiteta SKOJ-a Kozarskog odreda), Boško Zec (sekretar Brigadnog komiteta SKOJ-a XI krajiške (kozarske brigade), Mira Bijelić, borao XI brigade I još 9 boraca —delegata iz redova mladih ove brigade, Mladen Oljača (delegat iz Timarskog odreda), delegacije iz II, V i XII krajiške brigade. Kao počasni delegat kozarske omladine bila je Stojna Gavranović, skojevka iz Gornjih Orlovaca, kao priznanje za podvig od 4. marta 1944., kada je na Vlačinskom brdu sa svojom radnom desetinom spasila partizanski top XI brigade, kome je zaprijetila opasnost da padne u ruke Nijemaca.

105) Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom II, knj. I, str. 432-433.

lančiške opštine (prijedorski srez), iako je opština najsiromašnija u srezil, sa kupila je za bolnicu: 15 kg sira, 49 kg kajmaka, 208 kom. jaja, 39 litara mlijeka, 24 kg luka, 18 kg krompira, 120 kg brašna, 9 kg graha i 40 (kutija) cigareta¹⁰⁶. U avgustu 1943. godine »dubička omladinska poljoprivredna brigada, oko 1.500 omladinaca i omladinki, požnjeli su u toku jedne noći žito sa 350 dunuma kraj samog logora Jasenovac«¹⁰⁷. Ova brigada je sa 1200 brigadira jednog dana za tri sata okopala 300 dunuma kukuruza. Prema pisanju »Omladinske borbe« od aprila 1944., u periodu od 19. septembra 1943. do 1. marta 1944. godine, dubička omladinska udarna brigada »Zoja Kosmodemjanskaja« dala je 70.530 radnih dana, novska ORB »Mladen Stojanović« 63.711, a X prijedorska ORB 30.000 radnih dana¹⁰⁸. Pioniri Kozare su za jedan mjesec dali 4.800 radnih dana¹⁰⁹. U »Novom kozarskom vijesniku« tih ratnih dana 1943. god. Brane Prokopić je o jednoj omladinskoj akciji, između ostalog, zapisao i slijedeće: »Večeras će biti akcija na ustaške kukuruze. Bataljoni omladinaca svi raspoređeni, kreću tiho, bez žagora u dugim kolonama kroz ljetnu noć. Samo ponekad se čuju kuriri: 'Ima li veze'. Komandiri idu naprijed. I tako se stiglo u kukuruze. Brzo su pobrane velike količine kukuruza nošene sepetima u kola. Akcija, uz pjesmu, je uspjela. Obrano je 5,5 vagona kukuruza. Dok se kolona kretala prema Kozari, čuli su se ustaški rafali, ali uzalud, jer kukuruzi su bili pod samom Kozarom dok se polako rađao dan.«

U vremenu od 30. oktobra do 30. novembra 1943. godine, USAOJ na Kozari je povećan za 1.373 člana. U istom periodu formirana su 2 hora sa 38 članova, 2 diletantske grupe sa 16 članova, 3 analfabetska tečaja sa 110 polaznika, otvorena su 54 omladinska doma i održane 164 priredbe¹¹⁰. Na Kozari je 1943. god. radilo 30 osnovnih škola, a 1944. 110 horova i 127 diletantskih grupa¹¹¹.

Od Prvog do Drugog kongresa USAOJ-a, 1942–1944. godine, »Organizacije USAOJ-a u okrugu Kozare imale su 12.600 članova, pet radnih brigada i 110 radnih četa. Za nekoliko mjeseci kongresnog takmičenja one su dale 320.000 radnih dana. Za nepunu godinu dana naučilo je čitati i pisati oko 4.500 omladinaca«¹¹².

Posebno je Kozara poznata po svojim omladinskim radnim brigadama. Od 24 omladinske radne brigade u Bos. krajini, na Kozari ih je bilo osam, i to: Prva dubička OURB »Zoja Kosmodemjanskaja«, Druga dubička udarna ORB »Petar Mečava«, Prva novska ORB »Mladen Stojanović«, Druga novska ORB »Milan Ličina«, Treća novsko-kostajnička udarna ORB »Vladimir Nemet Braco«, Prva prijedorska ORB »Mikan Marjanović«, Druga prijedorska ORB »Boško Karalić« i Gradiška ORB »Stojan Grujić Jaruga«. Tri brigade, znači, formirane su poslije poslatog izvještaja za Drugi kongres USAOJ-a. Oblasni odbor USAOJ-a za Bosansku krajinu svojom odlukom označio je ove brigade jedinstvenom numeracijom svih brigada u Bos. krajini.¹¹³

Na opustjelim seoskim domaćinstvima, omladina je organizovanim radnim akcijama podizala »omladinske bašte« u kojima je kolektivnim radom uzgajala povrće i drugo. Prvim plodovima ranog voća, povrća i šumskih jagoda omladina i pioniri darivali su partizanske bolnice u Kozari.

U 1944. i 1945. godini, do oslobođenja zemlje, omladinske radne jedinice učestvuju u rušenju neprijateljskih komunikacija,¹¹⁴ zajedno sa partizanskim

106) Izvor kao u fusnoti 97.

107) »Mladi krajišnik«, broj 1. avgust 1943, str. 23. (Arhiv IRP Sarajevo, kat. br. 2274).

108) Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom II, knj. II, Beograd, 1959, str. 443.

109) Ibidem

110) Prema: »Mladi krajišnik«, broj 4 (Arhiv IRP Sarajevo, kat. br. 2337)

111) Informativni priručnik o Bosni i Hercegovini, knjiga 1, broj 2. Izdao Ured za informacije Predsjedništva Vlade NR BiH, juni 1951., strana 44.

112) Milljan Neorčić: Izvještaj CK SKOJ-a, IV kongres SKOJ-a, Beograd, 1949, str. 86.

113) Muzej revolucije Sarajevo, dokument broj 14887. I

– Omladina Drugom kongresu, »Mladi krajišnik«, 1944 (Narodna biblioteka SRBIH, Sarajevo, sign. 11-18831).

114) Omladina Palančišta, Orlovaca i Crne Doline je 21. januara 1943. godine prekopala cestu Prijedor – Bos. Dubica i uništila neprijateljske bunkere na Porinama (Mišo Gašić: Hronologija NOB-a na Kozari 1941-1945, Prijedor, 1966, str. 69).

vojnim jedinicama učestvuju u njihovim borbenim akcijama, pomažu im u nošenju ranjenih i poginulih boraca i izvlačenju ratnog materijala,¹¹⁵ u prenošenju žita sa Kozare u Podgrmeč,¹¹⁶ čišćenju od snijega partizanskog aerodroma kod Sanskog Mosta¹¹⁷ itd.

Osnovni zadaci su sada prošireni i na obnovu oslobođenih sela i gradova, naročito poslije konačnog oslobođenja Prijedora (7. septembra 1944. godine). Na zgarištima u selima grade se stambene zgrade, a u gradovima omladina radi na obezbjeđenju stanovništva i ustanova ogrijevnim drvetom.¹¹⁸ Potrebno se podsjetiti da je tokom rata znatno oštećeno i uništeno samo gospodarskih i drugih zgrada u gradiškom srezu 32,7%, u dubičkom 54,5, u novskom 44 i u prijedorskom srezu 22,1%.¹¹⁹ Jedna omladinska radna jedinica sa Kozare upućena je krajem 1944. godine u oslobođenu Vojvodinu na berbu kukuruza.¹²⁰ Bila je to prva savezna omladinska radna akcija u kojoj je učestvovala i omladina Kozare. Takođe, i na području Kozare, u jesen 1944. godine, omladina je izvodila akciju na berbi kukuruza i sjetvi pšenice.¹²¹

Okružni komitet SKOJ-a za Kozaru, 5. januara 1944. godine, izvještava Oblasni komitet SKOJ-a za Bos. krajinu da se na terenu Kozare održavaju svaki pet dana sastanci komiteta i aktiva SKOJ-a na kojima se prerađuju razne političke teme, kao što su: Omladina naših naroda i monarhija, Proglas CK KPJ, Proglas CK SKOJ-a, Rezolucija ZAVNOBiH-a, odluke AVNOJ-a, Omladina i narodna vlast, 26-godišnjica Oktobarske revolucije i dr.¹²² Tri dana kasnije, 8. januara 1944. godine, Kozara je imala nove žrtve.¹²³ Tog žalosnog dana, Cerkezi – fašistički vojnici su na zvjerski način masakrirali 13 skojevki, jednu pionirku i dva pionira iz sela Grbavci, srez Bos. Gradiška. Skojevke su se upravo vraćale iz Kozare kuda su odnijele hranu za ranjene partizane, koji su ležali u partizanskoj bolnici u Bukovici (Kozara).¹²⁴

Bližio se dan slobode. To osjećanje je davalo novi podstrek mladim. U izvještaju omladinskih rukovodstava i novinskim člancima iz tog vremena čitamo da je omladina na Kozari usjekla 585 m³ drveta, izvadila 87.900 kg krumpira, spalila 1.292 m³ drveta u drveni ugalj, zatrpala 194 rova koje je iza sebe ostavila neprijateljska vojska, popravila 5 km željezničke pruge, Orlovački udarni bataljon za 15 dana dao je 7.304 radnih dana¹²⁵ itd. »Oslobođenje« broj 10, od 11. avgusta 1944. godine, obavještava da je 2. avgusta održan veliki narodni zbor na Kozari na kome je učestvovalo preko 10.000 Kozarčana i Kozarčanki i, zatim, nastavlja: »Sreća je sjala na licima ovog naroda,

115) Omladina prijedorskog, novskog i dubičkog sresa učestvovala je 25. avgusta 1943. u akciji koju je izveo Kozarski odred na neprijateljsku motorizovanu kolonu na putu Prijedor-Bos. Novi, kod sela Brežićani. Takođe, omladina Kozare je pomagala kozarskim borbama u izvlačenju ratnog materijala iz Bos. Dubice koju su zauzeli XI brigada i Kozarski odred 12-13. oktobra 1943. godine.

116) Pod zaštitom jedinica XI krajiške brigade, 5. i 7. februara 1944. palančiška i orlovačka omladina prenijela je žito iz skrivenih magazina u Velikom Palančistu u Saničane. Takođe, decembra 1944. godine, omladina Kozare je prenijela veću količinu žita iz Turjaka u Kozarac, a odatle u Podgrmeč. U akciji je učestvovalo nekoliko stotina omladine (Putevi pobjede, izdanje Opštinski odbor SUBNOR-a Bos. Gradiška).

117) U ovoj akciji, marta 1944., učestvovao je rakelički omladinski radni bataljon → komandant Cedo šiljegović, komesar Žarko Vujčić (.Glas«, Banja Luka, 7. aprila 1969.).

118) Omladina grada Prijedora i susjednih opština, u zimu 1944/45 izvela je veliku radnu akciju na sječi i prevozu drveta iz Jelovače (Kozara) u Prijedor (Lazo Krneta: Rad Sreskog narodnooslobodilačkog odbora, »Kozarski vjesnik«, Prijedor, septembar, 1977).

119) Velimir Stojnić: Opšta situacija i rad narodnih odbora u Bosanskoj krajini, časopis »Narodna država«, broj I, Beograd, juli 1946.

120) Za rukovodioca ove radne jedinice imenovan je Mihajlo Vujičić, do tada komandant Orlovačkog omladinskog udarnog bataljona.

121) Mara Ivanović: Nezaboravne omladinske radne akcije Dragoje Lukić i dr.: Putevi pobjede, SUBNOR Bos. Gradiška).

122) Arhiv IIRP Sarajevo, kat. broj 2361.

123) Milka Zmijanac: Trinaest skojevki (Putevi pobjede, SUBNOR Bos. Gradiška)

124) Na spomen-pločl na putu Podgradci - Mrakovica stoji da se ovaj gnusni događaj zbilo 11. januara 1944. Na ploči su ispisana slijedeća imena: Ilišić R. Zorka, R. Milka, R. Živka, R. Nada, M. Živka, M. Persa, Radić M. Zorka, M. Milja, Zorić S. Stoja, S. Gospova, Zmijanac M. Stoja, Malešević Stoja i Rašković M. Draginja. Bile su to sestre iz istog sela. U izvještaju OK SKOJ-a govori se o 20 omladinki (Dokumenti ... tom II, knj. 2. str. 408).

125) Hajro Kapetanović: 25 krajiških ratnih brigada, NIP .Glas«, Banja Luka, 1972, str. 48.

kod omladine, žena i staraca, koji tako herojski visoko nosi slavu zastavu narodnooslobodilačke borbe».¹²⁶

Na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a, 30. juni — 2. juli 1944. godine u Sanskom Mostu, Lazo Lazić, vijećnik AVNOJ-a sa Kozare, u svom govoru je istakao: »Na Kozari postoji 8 škola i 120 tečajeva. Ove godine je kozarski narod zajedno sa svojom vlašću zasijao 40% više zemljišta nego prošle godine ... On (narod — G. V.) je uspio da zasije 340.000 duluma zemlje raznim plodovima za ishranu. U ovom radu oko sjetve bio je obuhvaćen sav narod, počev od pionira, pa do staraca».¹²⁷ U pismu PK SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu od 26. februara 1944. godine sugerisano je skojevim organizacijama da svestrano pomognu NOO u obrađivanju napuštenog zemljišta i stvaranju »omladinskih bašta«.

Na području sreza Bosanska Dubica, u martu 1945. godine, djeluje 692 člana SKOJ-a — 690 seljaka, 1 intelektualac i 1 đak.¹²⁸ Na području sreza Bos. Novi, u maju 1945. godine, djeluje 643 člana SKOJ-a.¹²⁹ Kozarski okrug u aprilu 1945., po oslobodenju Banjaluke, pripojen je novoformiranom banja-lučkom okrugu.¹³⁰

Posebna briga SKOJ-a bila je ispoljena za razvoj pionirske organizacije. Na Kozari su i djeca bila uključena u narodnooslobodilački pokret. Djeca — pioniri bili su kuriri, vodiči, izviđači, stražari, obavještajci i radili mnoge druge poslove. Tamo gdje nije bilo starijih, pioniri su radili i teške poslove: kosili, želi, orali i si. U svakom selu bio je osnovan pionirski odred koji se dijelio na čete, a čete na vodove.¹³¹ Pionirska organizacija na Kozari u toku NOB-a 1941—1945. godine postigla je značajne rezultate.¹³²

Zaključna razmatranja

Pri ocjenjivanju razvoja i aktivnosti omladinskih organizacija na Kozari, potrebno je imati u vidu činjenicu da su uslovi za rad bili veoma teški. Poslije ofanzive, na primjer, u avgustu, septembru i oktobru 1942. godine, nije bilo ni jednog omladinskog rukovodstva personalno kompeliranog, a u radu su, neprijateljskom torturom, bili onemogućavani svi aktivni SKOJ-a, jer je neprijatelj područje Kozare intenzivno i svakodnevno, do kraja 1942. godine, kontrolisao. Pa ipak, jedan broj preživjelih skojevskih rukovodilaca koji, su inače, bili članovi KPJ, podstaknuti obnovljenim radom partijskih organizacija, novembra i decembra 1942. godine, organizovano su pristupili obnavljanju omladinskih organizacija, obezbjeđujući na taj način kontinuitet djelovanja SKOJ-a. Anđo Knežević, Brane Prokopić, Mladen Oljača i drugi skojevci, kao partijski i politički radnici, danonoćno su obilazili sela, pronalazili i okupljali preživjele članove SKOJ-a i USAOJ-a i obnavljali i stvarali nove omladinske organizacije. Zahvaljujući ovim naporima, u 1943. godini imali smo na Kozari, zaista, već razvijenu omladinsku organizaciju, koja je u 1944. godinu ušla u potpunosti konsolidovana i znatno ojačana. Omladinske organizacije tada predstavljaju značajan faktor u opštoj organizaciji narodnooslobodilačkog pokreta na Kozari.

Sinteza podataka iz raspoloživih fondova sačuvanih originalnih dokumenata i druge istorijske građe, objavljenih zapisa, sjećanja i drugih svjedočanstava minulog vremena, koja su konsultovana za ovu temu i djelomično

126) Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine, tom I, knj. 1, str. 271.

127) *Iwfjp*, »Ä^d^ .ip,

i-daa/I Narodna skupštine NR BiH, Sarajevo, 1954, str. 111.

128) *Arhiv YW Sarajevo, Vsft.W)*

129) *Ibidem*, kat. br. 5552.

130) Posljednji ratni Okružni komitet SKOJ-a za Kozaru završio je svoje djelovanje u sastavu: Dušana Ostojčić (sekretar), Mirjana Šinik, Dragoje Šurlan, Jovanka Balaban, Svetko Bursać, Desa Batóz i Dušan Vujanović.

131) *Ratno djetinjstvo*, IP »Svjetlost«, Sarajevo, 1961. str. 62.

132) *Ibidem*, str. 62, 118, 121, 123, 124, 127, 130-134. i 147.

ovdje interpretirana, pokazuju da se omladinski pokret na Kozari, od svojih začetaka, razvijao pod neposrednim utjecajem KPJ i kao takav dijelio sve teškoće i uspjehe u revolucionarnoj borbi Partije u svim časovima zajedničke historije KPJ i SKOJ-a. Posebna je zasluga Partije što je nastojala, i u tome uspjela, da stvori i razvije snažnu, masovnu i borbenu omladinsku organizaciju na Kozari. Za ovaj uspjeh pred Partijom svakako je najzaslužniji SKOJ. Drug Tito ističe: »SKOJ je bio najsvjesniji, predvodnički dio napredne omladine Jugoslavije, kičma širokog omladinskog pokreta, koji je odigrao neprocjenjivu ulogu u revoluciji i socijalističkoj izgradnji. Istorijska je zasluga SKOJ-a što je dosljednom borbom za jedinstvo omladine, uz stalnu podršku Partije, stvorio jedinstvenu milionsku organizaciju mladih graditelja socijalizma — Narodnu omladinu Jugoslavije«. ¹³³ Ova ocjena, smatramo, važi i za SKOJ na Kozari.

Učešće omladine Kozare u NOB-u, kako pokazuju prezentirani podaci, bilo je impozantno. Jer, i u uslovima masovnog učešća naroda u NOB-u na Kozari, najveći dio učesnika u revoluciji, i među preživjelim, i među slavno poginulim, bio je iz redova mladosti. Oko 2.000 članova SKOJ-a Kozare, mladih komunista, svoje mlade živote položilo je na oltar slobode naroda i narodnosti Jugoslavije. Samo u bosansko-dubrovačkoj opštini poginulo je 526 članova SKOJ-a (i 351 član KPJ). Od 40 Kozarčana proglašanih narodnim herojima, 13 su omladinke i omladinci, među kojima je i prvi sekretar prvog Okružnog komiteta SKOJ-a za Kozaru Vladimir Nemet Braco, a najmlađi narodni heroj po godinama života je mlada Kozarčanka Lepa Radić, jedna od prvih partizanki na Kozari (U Jugoslaviji su 75% boraca i rukovodilaca NOV i POJ činili omladinci i omladinke. Od 1,700.000 Jugoslavena palih u toku rata oko 500.000 je iz redova mladih. Više od 200.000 omladinaca i omladinki odlikovano je neposredno poslije rata za zasluge u borbi protiv neprijatelja, a 82% narodnih heroja imalo je manje od 25 godina. USAOJ je odlikovan Ordenom narodnog oslobođenja, a SKOJ Ordenom narodnog heroja Jugoslavije.).

Omladina Kozare je svojom borbom izrazila svoju odanost revoluciji i, kao organizacija mladih, bila izvor kadrova, kako za KPJ, tako i za sve druge društvene strukture NOP-a. Tu odanost revoluciji i Partiji, jedinstvo, polet i hrabrost u borbi nije mogla da pokoleba ni u jednom momentu ni jedna fašistička ofanziva, i nikakva sila. I drug Tito kaže da »snaga SKOJ-a nije bila toliko u njegovom broju, koliko u njegovim revolucionarnim svojstvima — u neustrašivosti i heroizmu njegovih članova, u njihovoj vjernosti Komunističkoj partiji i uvjerenosti u opravdanost i nužnost pobjede socijalizma, u njihovoj bezgraničnoj odanosti stvari revolucionarne borbe«. ¹³⁴ Treba podvući činjenicu da je našu revoluciju — revoluciju masa (narodnu po masovnosti, a socijalističku po svojoj suštini i cilju, koji joj je opredijelila njena avangarda — KPJ), omladina Kozare masovno i odlučno prihvatila. To je zakonita pojava za sve socijalističke revolucije. To je bilo i ostalo karakteristično i za jugoslovensku revoluciju.

Kao integralni dio omladinskog pokreta Jugoslavije koji se, sa SKOJ-em na čelu, zajedničkom borbom opijao novim jugoslovenskim socijalističkim patriotizmom, omladina Kozare je uspjela da časno stane u red onih koji su među prvima nosili i širili bratstvo i jedinstvo omladine jugoslovenskih naroda i narodnosti i, djelom u borbi, iskazivali svoj internacionalistički duh u borbi za novo društvo.

Na Kozari je za vrijeme oslobodilačkog rata 1941—1945. gotovo kontinuirano djelovala snažna, masovna, borbena i jedinstvena omladinska organizacija — SKOJ i USAOJ. Bila je to jedinstvena organizacija gledano po teritorijalnoj povezanosti, organizaciono-kadrovskoj, socijalnoj i nacionalnoj struk-

133) Josip Broz Tito: Govori i članci, knjiga XV, ćirilica, »Naprijed«, Zagreb, 1962, str. 61-64.

134) Ibidem

turi i idejno-političkoj opredijeljenosti i čvrstini. To nije bilo karakteristično samo za SKOJ, to je bilo karakteristično za svu slobodarsku omladinu Kozare — na terenu i u vojsci. Čak se može konstatovati da na Kozari i nije bilo pozadine u klasičnom pojmu ove riječi. Bio je to jedinstven oslobodilački front naroda, njegove omladine i vojske, sa komunistima, predvođenim drugom Titom na čelu.

Nakon uspješno prebrođenih ratnih teškoća u prvim fazama razvoja, posebno u periodu velike fašističke ofanzive na Kozari, sa svim njenim teškim posljedicama (juli — decembar 1942.), početkom 1943. godine nastupio je period konstantnog uspona u razvoju revolucionarnog omladinskog pokreta na Kozari. Tako, krajem 1943. godine, na Kozari organizovano djeluju 122 aktivna sa 1.012 članova SKOJ-a, kada u čitavoj Bosanskoj krajini, u svih ostalih 8 okruga, djeluje 215 aktivna sa 2.090 članova SKOJ-a u terenskim organizacijama (bez članova SKOJ-a u okupiranim mjestima i u vojnim jedinicama). Znači, na Kozari je u to vrijeme bilo 32,6% svih članova SKOJ-a u Bos. krajini. Inače, i u mnogim neoslobođenim gradovima i drugim naseljima djelovale su organizacije SKOJ-a i USAOJ-a u ilegalnim uslovima, a u svim kozarskim vojnim partizanskim jedinicama i ustanovama, takođe, djelovale su jake organizacije SKOJ-a sa bataljonskim i brigadnim, odnosno odredskim komitetima SKOJ-a. Na terenu Kozare, zatim, u ovo vrijeme djelovalo je i 117 seoskih odbora, odnosno organizacija USAOJ-a; u 15 opština — opštinski komiteti SKOJ-a i opštinski odbori USAOJ-a; u četiri sreza — sreski komiteti SKOJ-a i sreski odbori USAOJ-a. Od 24 ratne omladinske radne brigade u Bosanskoj krajini, na Kozari ih je bilo osam, a zatim relativno razvijena pionirska organizacija, vojno-politički kursevi za obučavanje mladića za partizanske vojne jedinice, kursevi za partizanske bolničarke, kursevi za seoske higijeničare, kursevi i seminari za učitelje, analfabetski tečajevi i škole za opismenjavanje omladine i naroda, partijsko-politički kursevi za omladinske rukovodioce, kulturno-umjetničke i diletantske grupe, pjevački horovi i si. USAOJ-em je na Kozari, pred Drugi kongres USAOJ-a, bilo organizovano 12.600 mladića i djevojaka (Godinu dana kasnije u čitavoj Bosni i Hercegovini bilo je oko 120.000 članova USAOJ-a.). Krajem 1944. godine na Kozari je bilo 1.609 članova SKOJ-a samo na terenu, kada je u Bos. krajini bilo u 895 aktivna 7.640 članova SKOJ-a, a u čitavoj Bosni i Hercegovini oko 20.000 svih članova SKOJ-a na oslobođenom području, u okupiranim mjestima i u vojnim jedinicama. Na Kozari, u času konačnog oslobođenja zemlje, 15. maja 1945. godine, može se konstatovati, nije sela i naselja bez omladinske organizacije, na prvom mjestu, SKOJ-a.

Iako pod surovim ratnim uslovima i na relativno maloj teritoriji, isprejicanoj saobraćajnim komunikacijama, opkoljenoj sa jakim neprijateljskim vojnim garnizonima i relativno u blizini jakih neprijateljskih vojno-političkih centara (Zagreb, Banja Luka), uprkos nekoliko neprijateljskih ofanziva sa osnovnim ciljem da se uništi oslobodilački pokret na Kozari, omladinski pokret u licu čvrste organizacije SKOJ-a i masovne organizacije USAOJ-a, sa svojom Komunističkom partijom na čelu, beskrajno odani stvari slobode i revolucije, izdržao je i održao i kontinuitet svog razvoja, i intenzitet svoje aktivnosti. Kada se analiziraju do sada utvrđeni podaci o broju članova SKOJ-a po ratnim srezovima i ratnim vojnim jedinicama, proizlazi da je za vrijeme rata 1941—1945. na Kozari u SKOJ primljeno oko 4.000, a USAOJ-em obuhvaćeno preko 13.000 mladića i djevojaka.

Radni doprinos omladine Kozare u obnovi opustošenih gradova i sela je od neprocjenjivog značaja. Taj zadatak je omladina časno izvršila, organizujući se u svoje ratne omladinske radne brigade, bataljone, čete, vodove i desetine. »Prvi put u našoj zemlji, u životu i radu naše omladine, pojavile su se u Krajini takve forme rada kao radne brigade, omladinski domovi, analfabetski tečajevi, pionirske organizacije« — konstatovano je na IV kongresu

SKOJ-a.¹³ Tradicija omladinskih radnih brigada nastavljena je i u poslijeratno doba, do današnjih dana, i predstavlja značajan oblik idejno-političkog obrazovanja i vaspitanja i društvenog života mladih u cjelini.

Sa svom ovom aktivnošću koju smo, prema do sada istraženim dokumentima, i brojčano ovdje prikazali, uspješno je rukovodio Okružni komitet SKOJ-a za Kozaru.

Učešću ženske omladine u NOB-u na Kozari koje je, takođe, bilo impozantno, pripada značajno mjesto u istoriji naših naroda i narodnosti. Ovdje nije bilo potrebno niti moguće spominjati sve herojske likove djevojaka — boraca, partizanki - bolničarki, ratne podvige ženske omladine na Kozari, jer ih nije bio mali broj. Pored velikog broja mladih djevojaka — boraca, i u SKOJ-u i USAOJ-u (USAObiH) brojčano je preovladala ženska omladina. Od 892 člana SKOJ-a — 486 ili 54,5% bile su, na primjer, juna 1943. godine, mlade Kozarčanke — djevojke, a neposredno iza ofanzive, čak 66%. Ovo je naročito bilo karakteristično za ratni bosansko-dubički srez, gdje su muškarci kao dobrovoljci većinom otišli u partizanske vojne jedinice, ili su tokom ofanzive 1942. godine stradali. Omladinske radne brigade na Kozari, a posebno Prvu dubičku omladinsku radnu udarnu brigadu »Zoja Kosmodemjanskaja« .činila je pretežno ženska omladina. Njive Knežpolja tih ratnih dana bijelile su se od rubaca knežopoljskih djevojaka — brigadirki omladinskih radnih brigada. Zdravstveni personal naših partizanskih bolnica, takođe, činila je, u većini, ženska omladina — omladinke borci. U partizanskoj bolnici u selu Božićima, februar — maj 1942. godine, na primjer, pored dr Alfreda Ržehaka, radile su još samo omladinke: Marija Kaus, komesar bolnice, nje-na sestra Mirjana Kaus, radnica, predratna skojevka, jedan od istaknutih i zaslužnih omladinskih rukovodilaca, koja je formirala prve organizacije SKOJ-a u prijedorskom srezu, Mileva Kusonjić, sestre Nevenka i Dušanka Radonjić.

Nije bez osnova nastala ova ratna pjesma:

Kozara je pet brigada dala,
tri momaka, dvije djevojaka.

Ocjenjujući retrospektivno doprinos mladih komunista — članova SKOJ-a pobjedi revolucije, na mnoštvu primjera i iz NOP-a na Kozari, može se utvrditi da nije postojala razlika u shvatanju svojih obaveza između člana SKOJ-a i člana KPJ. Uostalom, i mnogi istaknuti komunisti — revolucionari, istaknuti rukovodioci u jugoslovenskoj revoluciji, prvi komunistički odgoj dobili su u SKOJ-u. U osobenosti člana SKOJ-a, ratnog člana SKOJ-a, ostvarena je maksimalna sinteza svih vrijednosti ličnosti, što je i bio uslov da ovi mladi ljudi postanu članovi SKOJ-a i, kasnije, članovi KPJ bez kandidatske pripreme. Pripadništvo SKOJ-u nije dozvoljavalo nikakvo kolebanje. *Utoliko je moguće* razumjeti činjenicu da je SKOJ u to vrijeme, individualno i integralno u revolucionarnim snagama, bio organizacija koja je uspješno predvodila napredni omladinski pokret u cjelini. SKOJ je bio izraz zbilje vremena, on je bio organizacija koja je rješavala ozbiljne istorijske zadatke; on je integralni dio našeg komunističkog pokreta. U svojoj studiji »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«, Edvard Kardelj je konstatovao da je SKOJ »bio, u stvari, posebno organizovan dio komunističkog pokreta, čak moglo bi se reći, dio Komunističke partije. Organizacija SKOJ-a odgovarala je borbi u predrevolucionarno vrijeme, kada je ona jedino kao takva mogla da unese ideje socijalizma i revolucionarne borbe u najšire mase omladine«.

U razvoju omladinskog pokreta na Kozari 1941—1945. godine, potrebno je imati u vidu da bilo je teškoća, problema i nedostataka. O njima se može zaključivati posredno iz naprijed izloženog teksta. Može se, na primjer, postaviti pitanje: što nije ranije došlo do formiranja sreskih komiteta SKOJ-a,

135) Milijan Neorčić, navedeno djelo pod 112. str. 71.

što nije bilo masovnijeg prijema mladih u SKOJ tokom 1941. godine, barem u onim sredinama gdje je bio širi i jači utjecaj KPJ (Knežpolje, Brežićani, Lješljani), što omladinska rukovodstva na Kozari nisu imali sopstvene tehnike i agitaciono-propagandnih sredstava i si. Treba svestranije istražiti i ocijeniti razloge objektivne i subjektivne prirode što u periodu juli 1942 — mart 1943. godine nisu obnovljena omladinska rukovodstva, na prvom mjestu Okružni komitet SKOJ-a, iako je već 19. avgusta 1942. godine na Paležu, rodnom mjestu Skenderove »Stojanke majke Knežopoljke«, održana smotra oko 1.000 boraca Odreda i nastavljene borbene akcije, itd. Još postoje mogućnosti da se poimenično rekonstruiše organizacija SKOJ-a, USAOJ-a, omladinske radne brigade i druge omladinske i pionirske organizacije na Kozari 1941 — 1945. godine po ratnim srezovima i opštinama, kao i njihova rukovodstva i akcije, da se poimenično utvrde omladinci — borci, omladinci — nosioci »Partizanske spomenice 1941.« itd, čemu bi trebalo prići na organizovan način.

* * *

Sve zajedno: masovnost, jedinstvo organizacije i akcije, kontinuirana pokrivenost cjelokupne teritorije Kozare omladinskom organizacijom, u kojoj tako nije moglo biti mjesta petokolonašima i izdajnicima, u borbi stvoreno bratstvo i jedinstvo mladih, razvijeni novi revolucionarni jugoslovenski patriotizam, svijest o mogućnosti uspjeha samo putem zajedničke borbe i zajedničkog života u budućnosti svih naroda i narodnosti, raznovrsna radna i druga aktivnost (obavljanje kurirske, obavještajne i druge službe) u surovim ratnim uslovima, izvođenje poljoprivrednih radova i obezbjeđenje ishrane za potrebe vojske, bolnica i naroda — osnovna je karakteristika omladinskog pokreta na Kozari u periodu 1941—1945. godine. Upravo ovo predstavlja dragocjeno iskustvo i sa stanovišta budućeg doprinosa mladog pokoljenja u ostvarivanju kontinuiteta naše revolucije i u ostvarivanju savremene koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite u jugoslovenskom samoupravnom socijalističkom društvu.